

Carel Sartori

(1727-1803)



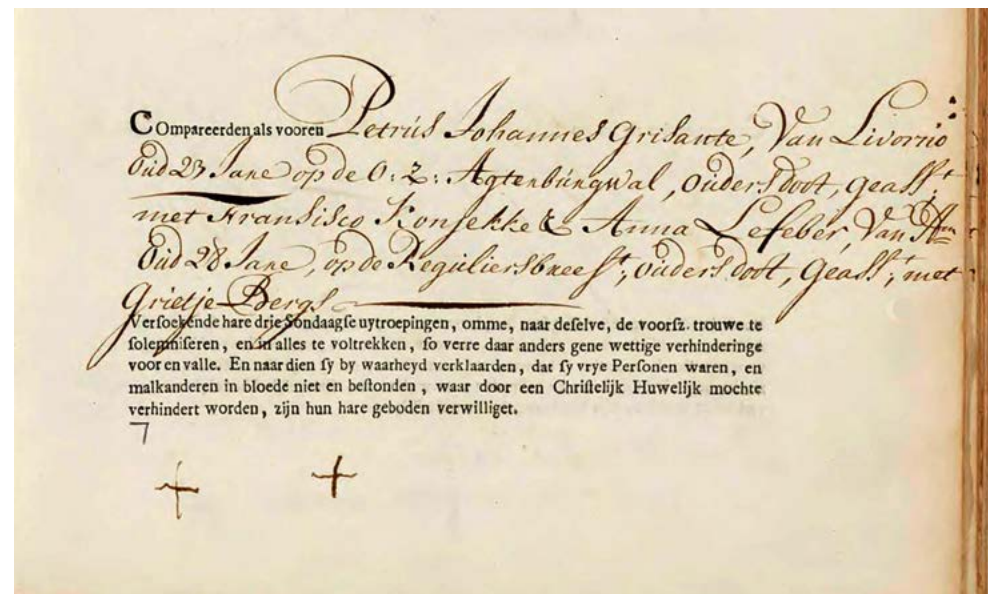
een Italiaanse pleisterbeeldengieter en stukadoor in Amsterdam
Anneke Huijser

Italiaanse ambachtslieden en kunstenaars in Amsterdam

In de 17^e, 18^e en 19^e eeuw waren veel beeldhouwers, beeldgieters en pleisterwerkers vanuit Italië naar de Nederlanden gekomen, zo ook in Amsterdam. Zij hadden een vrij beroep en waren vaak niet aan een gilde verbonden, hoewel een aantal zich bij het Sint Lucasgilde (het Schildergilde) had aangesloten, nadat zij zich als Poorter van Amsterdam hadden laten registreren. Bij de ondertrouw- en doopakten uit die tijd zijn veel oorspronkelijke Italianen te vinden, die zich respectievelijk ook door Italiaanse familie of vrienden lieten assisteren of die zij als getuigen lieten optreden. Zo leefden ze in een klein wereldje van bekenden. Onderzoek leert echter dat sommigen bij een groter Nederlands publiek veel waardering voor hun werk kregen. Onder de Italiaanse pleisterbeeldgieters in het 18^e eeuwse Amsterdam is een aantal van mijn voorouders bekend geworden, met name Pieter Grisanti, zijn schoonzoon Carel Mattheus Sartori en diens zoon Carel Antoni Sartori. Daarnaast was er in die tijd nog een aantal pleisterbeeldgieters in Amsterdam werkzaam, bijvoorbeeld Michel/Machiel Vernizi, Antonio Boggia en Lorenzo/Laurentius Grisanti. Van deze laatste heb ik (nog) geen familierelatie met Pieter Grisanti kunnen vaststellen, maar Grisanti is een algemeen voorkomende naam in Italië.

Pieter Grisanti en Anna Maria Lafebre

Mijn zoektocht begint bij mijn oudst bekende Italiaanse voorvader, de beeldgieter Pieter/Pietro Joannes Grisanti, rond 1700 geboren in Livorno, die op 30 december 1723 op 23-jarige leeftijd in Amsterdam in ondertrouw ging met de Amsterdamse Anna Maria Lafeber van 28 jaar. Pieter woonde toen aan de Oudezijds Achterburgwal en



Anna Maria in de Reguliersbreestraat. De ondertrouwakte vermeldt dat hun ouders dood zijn, wat het zoeken ernaar behoorlijk bemoeilijkt en tot nu toe niets heeft opgeleverd.

Dat Pieter niet alleen in Amsterdam werkzaam was, blijkt uit de doop van hun zoon Joannes Joseph Grisanti op 7 augustus 1725 in de RK Steigerkerk te Rotterdam. In 1728 waren zij weer terug in Amsterdam toen een van hun kinderen aldaar begraven werd, terwijl zij in de Balk in 't Oogsteeg bij de Binnen Amstel woonden. Ook in 1733 en 1735 werden er andere kinderen, van wie de doopakten niet waren te achterhalen, begraven terwijl Pieter Grisanti en Anna Maria Lafebre toen in de Kalverstraat (in de toenmalige aldaar gelegen Kaatsbaangang) woonden. Inmiddels was ook hun dochter Anna Maria Grisanti omstreeks 1731 geboren, waarvan tot

Boven: Ondertrouwakte van Petrus Johannes Grisante en Anna Lafeber op 30 december 1723 te Amsterdam / SAA



op heden echter ook geen doopakte te vinden is. Van Pieter Grisanti worden geen beeld- of pleisterwerken in archieven of literatuur beschreven, behalve zijn inschrijving als Poorter en zijn lidmaatschap van het Sint Lucasgilde. In de Notariële Archieven duikt zijn naam tot nu toe slechts één keer op. Bij notaris Jan Verleij treedt hij, wonend op het Rokin bij de Schapenmarkt, samen met Jacobus Roos op 19 augustus 1749

Boven: Elandsstraat 105-113 en onder nummer 109 de toegang tot de Dolphijnengang.

Tekening van Johannes Lohr / SAA

Rechts: Paardenstraat gezien over de Amstel naar Zwanenburgwal en Zuiderkerkstoren.

Ets van Cornelis Brandenburg / SAA



26 dito
Jan Synon Smit van Visel, Smit
Jan van Bisselick, van Grook, Schijtsverder
Pieter Gresant^{ten}, van Louca, Beelde gieter
Harmen Rijk, van Amsterdam, satvoendrucker

als getuige op om een verklaring ten behoeve van de weduwe Anna Catharina Carolin af te leggen dat zij haar echtgenoot, de in Oost-Indië overleden Johannes George Herrington, gekend hebben en dat zij geen kinderen hadden. Daarna assisteert hij zijn dochter Anna Maria Grisanti bij haar ondertrouw in 1756 met Carel Sartori en is hij samen met zijn vrouw Anna Maria Lefebre getuige bij de doop van hun eerste kind Petrus Joannes een maand later.

Anna Maria Lafebre werd op 10-6-1763 begraven op het Wester Kerkhof. Weduwnaar Pieter Grisanti woonde toen als meester Beeldhouwer in de Elandsstraat, in de Dolphijnengang.

Pieter Grisanti is op 7 januari 1767 begraven op het St. Anthoniskerkhof te Amsterdam. Hij woonde en is gestorven in de Paardenstraat, bij de Binnen-Amstel.

Alleen in de Lexicon Beeldende Kunstenaars 1750-1880 (Uitgave 1981) wordt vermeld dat Pieter Grisanti na het afleggen van de

Pieter Gresanten heeft Syn Proef
Als Beeldhouwers Gieter gedaan
Syn Burgers Sedel Vertoond
Gedateert 26 April 1753:
Amsterdam de 20 April 1753:

beeldgietersproef lid werd van het Sint Lucasgilde, het schildergilde dat destijds gevestigd was in de Waag in Amsterdam, waarna hij zich meester Beeldhouwersgieter mocht noemen. Voor een kunstenaar was het van groot belang om lid te zijn van het gilde, want alleen gildeleden konden belangrijke opdrachten krijgen. Helaas wordt in het Lexicon niets over zijn beelden of andere werkzaamheden, als deze al bewaard zouden zijn gebleven, vermeld. Ook elders is tot

nu toe niets over zijn werk op internet of in de literatuur gevonden. Pieter Grisanti werd geboren in de havenstad Livorno in Italië, zoals in zijn ondertrouwakte vermeld staat en zal als beeldgieter zeer waarschijnlijk het vak geleerd hebben ergens rondom het 50 km verder landinwaarts gelegen Lucca, zoals geregistreerd staat in zijn registratie als Poorter van Amsterdam, geschreven als Louca. In de Vallei van Lucca, Lucchesia, waren al vanaf de 14^e eeuw en later ambachtelijke bedrijfjes waar de kunst van het gieten van gipsbeelden werd uitgeoefend.

Boven: Het Sint Lucasgilde was gevestigd in de Waag, Nieuwmarkt 4 / SAA

Links: Inschrijving van Pieter Gresanten als Poorter van Amsterdam 26 april 1753 uit Louca = Lucca (stad en provincie in Toscane, Italië) / SAA

Inschrijving van Pieter Gresanten bij het Sint Lucasgilde te Amsterdam op 28 april 1753 nadat hij de Proef als Beeldhouwers Gieter heeft gedaan - SAA





De traditie van het gieten van pleisterbeeldjes in Toscane

De traditie van het gieten van gipsbeeldjes in Italië begon in de 14^e eeuw toen mensen uit Bagni di Lucca naar Parijs trokken om hun zijden stoffen te verkopen. Zij ontdekten daar het ‘Gips van Parijs’ dat overvloedig aanwezig was, onder andere op Montmartre en dat werd gebruikt om beelden te maken. Terug in Toscane, waar het zachte albast geschikt was om in mallen te gieten, begonnen zij met het ambachtelijke werk van het beeldgieten. Vanuit deze regio

*Boven: De pleisterbeeldjes werden vaak huis aan huis verkocht, schilder onbekend
Rechts: Gietmal voor het maken van een pleisterbeeldje in het Museum of Plaster
Figurines and Immigration, Coreglia Antelminelli*

in de provincie Lucca, onder andere Coreglia Antelminelli (waar tegenwoordig een gipsbeeldenmuseum is) en Bagni di Lucca gingen de beeldgieters (figuristi di gesso), vaak in groepjes van zo'n acht personen onder leiding van een padrone, om aan de kost te komen met hun gietmallen en heiligen- en andere beeldjes, lopend van dorp naar dorp en van stad naar stad en later per boot vanuit Genua, op weg naar andere plaatsen, tot ver in het buitenland. Vaak bleven zij dan in plaatsen zoals in dit geval Amsterdam wonen, werken, trouwen en kregen er kinderen. Er ontstond op die manier een ware emigratiegolf van Italiaanse beeld- en pleistergieters naar



Noord-Europa en breidde zich uiteindelijk uit over de wereld. Onderweg goten zij hun gips- of gessobeeldjes in mallen en verkochten ze daar waar ze langs kwamen aan de deur of op markten. Zeer waarschijnlijk is Pieter Grisanti op deze manier in Amsterdam terecht gekomen.

Van oudsher werden er al beelden en ornamenten in mallen gegoten. In de klassieke oudheid maakte men harde mallen van terracotta of gips en plastische mallen van bitumen of was. Beeldgieters brachten op het origineel gips aan om een gietvorm te maken. De vorm werd verwijderd en hierin werd het gips gegoten waardoor er een kopie van het origineel ontstond. Om te zorgen dat de gipslagen niet aan elkaar vastgehecht raakten, werd er tussenin schellak, olie, zeep of klei aangebracht. Grote marmeren standbeelden kregen een mal die vaak uit meerdere verschillende delen bestond, zodat deze makkelijk

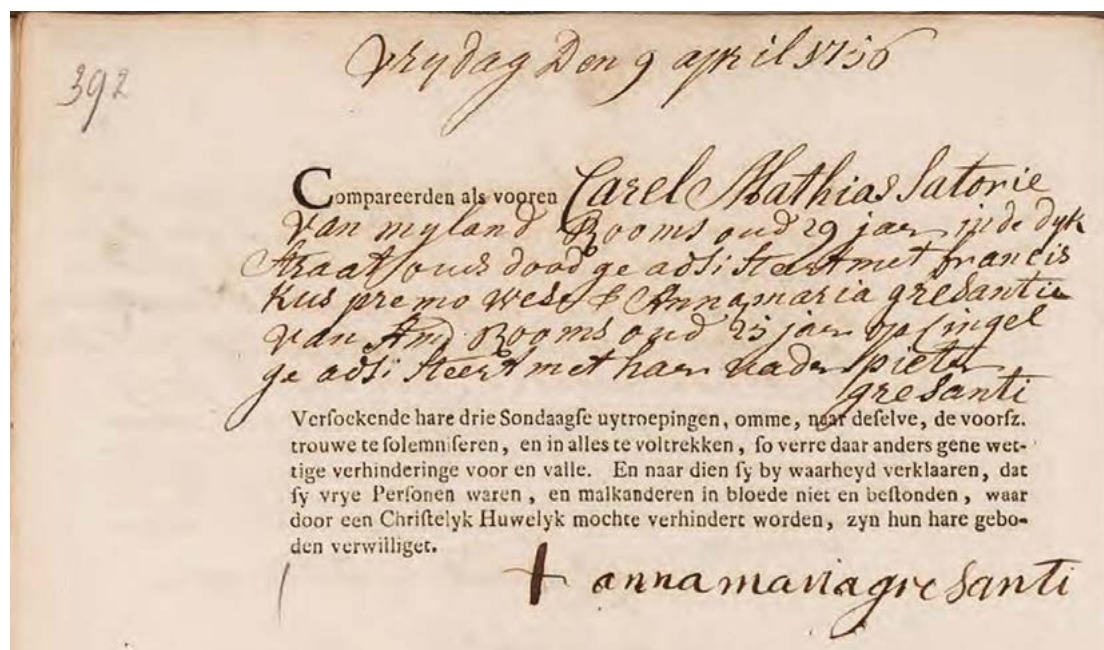


van het oorspronkelijke beeld of het afgietsel verwijderd kon worden en weer opnieuw gebruikt kon worden. In Milaan kwam in de 16^e eeuw een verzameling afgietsels van beroemde beelden uit de oudheid tot stand door beeldhouwer en bronsgieter Leone Leoni, onder andere de vijf bronzen beelden op het grafmonument van Gian Giacomo Medici in de Dom van Milaan. Wellicht hebben de gegoten bronzen beelden van Leoni Carel Sartori in zijn Milanese jeugd

geïnspireerd tot zijn eigen werk als pleisterbeeldengieter.

Pieter Grisanti heeft zich, dankzij zijn mogelijke ervaring als pleisterbeeldengieter in Lucca, waarschijnlijk in Amsterdam zodanig verder ontwikkeld dat hij, na zijn inschrijving in het Poorterbok van Amsterdam, toegelaten werd bij het Sint Lucasgilde. Dat werd je destijds niet zomaar, er moest een proef van vaardigheid afgelegd worden. Het ging hierbij dus niet alleen om de kleine gipsbeeldjes die in de streek rondom Lucca gemaakt werden, maar ook om grotere beelden en bustes.





Carel Sartori en Anna Maria Grisanti

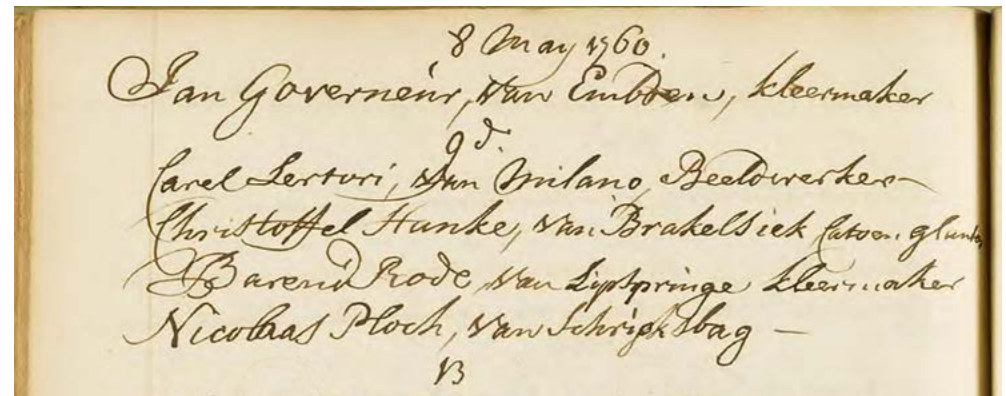
Carel Sartori, duikt voor het eerst op 17 april 1755 in de Amsterdamse archieven op als Carel Matthijs Sarton. Samen met Anna Maria Grasanta, de dochter van Pieter Grisanti, is hij getuige bij de doop van de dochter Elisabeth Maria van Joseph Perdoese/Pardoes en Elisabeth Leckhorst in de Mozes en Aäronkerk. Misschien kenden zij elkaar al en hadden zij al een relatie. In elk geval raakte Anna Maria een paar maanden nadat ze als getuigen waren opgetreden zwanger en op 2 mei 1756 zouden ze wettelijk met elkaar trouwen. Een maand na de huwelijksvoltrekking hielden zij hun eerste kind ten doop. Helaas werden namen niet altijd op de juiste wijze genoteerd in de DTB-boeken, maar in dit geval kan geconcludeerd worden dat het wel de-

Boven: Ondertrouwakte van Carel Mathias Sartori en Anna Maria Grisanti op 9 april 1756
 Amsterdam / SAA

Rechts: Dijkstraat, naar de Krom Boomssloot gezien; ets door Corn. Brandenburg / SAA



gelijk om de namen Sartori en Grisanti gaat. Waar kenden zij elkaar van? Een klein onderzoekje levert de volgende gegevens op: Op zijn ondertrouwaktes van 1727 (toen hij 26 jaar was) en 1739 staat dat Joseph Pardoes afkomstig is van Livorno. Aangezien Pieter Grisanti ook rond 1700 in Livorno geboren is, lijkt het er op dat Joseph en Pieter elkaar op die manier kenden, of in Amsterdam hebben leren kennen. Zij waren misschien familie of vrienden van elkaar. Joseph Pardoes was van 7 februari 1728 tot en met 26 juli 1729 als scheepskorporaal in dienst bij de VOC op het schip Knapenburg dat naar Ceylon en terug voer. Josphe heeft zich bij terugkeer in Amsterdam afgemonsterd en is uit dienst getreden. Dat was maar goed ook, want in 1731 is dat schip tussen Batavia en Japan met man en muis vergaan. Wat Joseph verder voor werk heeft gedaan is

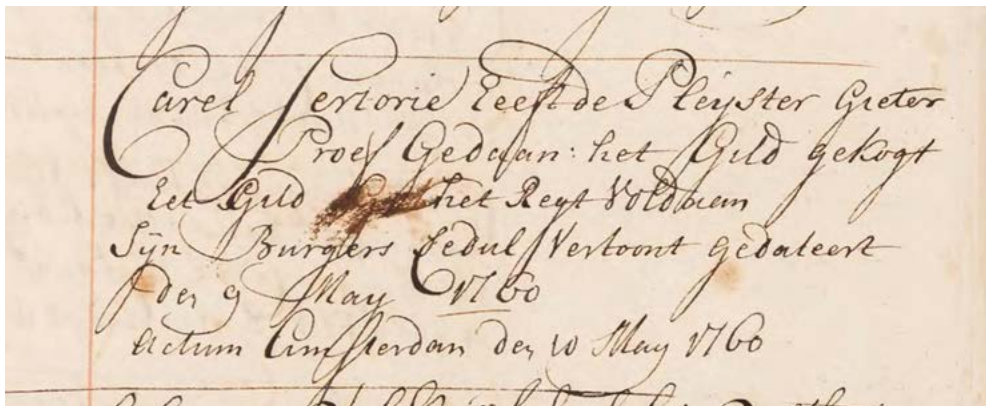


niet bekend. Carel Sartori was evenals Pieter Grisanti pleisterbeeldgieter en waarschijnlijk was hij zijn leerling of werkte hij voor of met hem, zodat hij op die manier zijn dochter Anna Maria heeft leren kennen. Het is niet bekend wanneer Carel Sartori vanuit Italië naar Amsterdam is gekomen en of hij toen al beeldgieter was. Hij is in elk geval geboren in Milaan en dat was in die tijd al een stad vol kunst en cultuur.

Anna Maria Grisanti, 25 jaar, geboren in Amsterdam, ging op 9 april 1756 te Amsterdam in ondertrouw met Carel Mattheus Sartori, 29 jaar, geboren in Milaan en wonend in de Dijkstraat. Hij was beeldgieter- en pleisterwerker, zeer waarschijnlijk dus een leerling of collega van Pieter Grisanti. Carel liet zich assisteren door de destijds eveneens uit Noord-Italië afkomstige beroemde barometermaker Francisco Primavese, die zijn atelier tussen 1740 en 1749 in de Dijkstraat had, en Anna Maria, wonend op het Singel, liet zich door haar vader Pieter Grisanti assisteren. Hun wettelijk huwelijk

Boven: Inschrijving van Carel Sartori van Milano, Beeldwerker, 9 mei 1760 als poorter van Amsterdam / SAA

Links: Sloterdijk met Haarlemmerweg en de Haarlemmervaart. Links het tolhek en aan de overkant van de vaart, op de hoek het Rechthuis in Sloterdijk - SAA



Carel Sertorie Eerste Pleister Gieter
 Proef Gedoen: het Guld gekogt
 het Guld ~~het~~ Reys Voldoem
 Syn Burgers Sedul Vertoont gedateert
 Dier 9 May 1760
 dictum Amsterdan der 10 May 1760

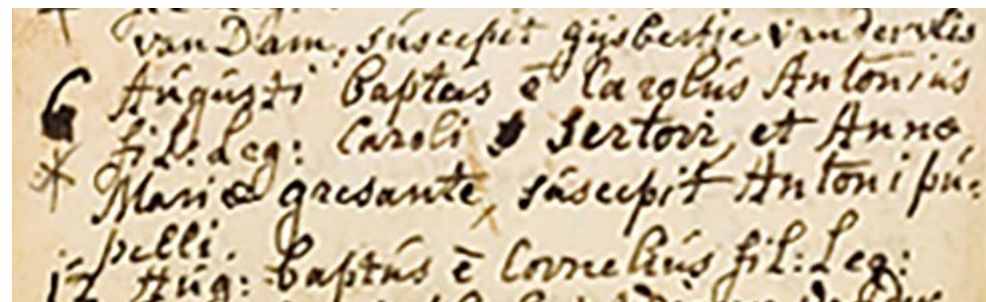
vond plaats op 2 mei 1756, waar zij ‘beiden op betoog van Amsterdam trouwden in het Rechthuijs te Sloterdijk’, wat hun op een boete kwam te staan van 6 gulden, vanwege de ‘Buijtentrouw’ (trouwen buiten Amsterdam).

Frans Primavesi (1715-1774) had al op 5 mei 1740 een advertentie in de *Amsterdamsche Courant* geplaatst met de volgende tekst: ‘Frans Primowees woond in de Dykstraat in de stad Byleveld by de Nieuwmarkt te Amsterdam, maekt bekend aen alle liefhebbers, dat hy maekt en ver stelt allerhande soorten van weerglazen, barometers, en termometers van quik en spiritus, groot en Kleyn. Hy zal zyn werk op de proef geeven en staet een jaer goed buyten breeken.’ Van 1749 tot 1758 woonde Frans Primavesi in de Lauriersraat, dus of Carel Sartori, die bij zijn ondertrouw in 1756 in de Dijkstraat woonde, Frans nog uit de tijd dat hij in de Dijkstraat woonde kende is niet na te gaan. Maar zoals eerder genoemd kenden de Italiaanse Amsterdammers elkaar als groep immigranten over en weer.

Boven: Inschrijving van Carel Sertori bij het Sint Lucasgilde van Amsterdam op 10 mei 1760 nadat hij de Pleister Gieters Proef heeft afgelegd / SAA

Rechts: Doopinschrijving van Carel Antonius Sertori op 6 augustus 1757 in de St. Dominicuskerk in de Walsteeg te Utrecht

Slechts een maand na het huwelijk van Carel Sartori en Anna Maria Grisanti, werd op 7 juni 1756 hun eerste kind, Petrus Joannes, gedoopt, waarna in de loop der jaren nog zes zonen en twee dochters zouden volgen. Alle kinderen werden in Rooms-Katholieke kerken in Amsterdam gedoopt, behalve de tweede zoon, mijn voorouder Carolus Antonius, die onder de achternaam Sertori op 6 augustus 1757 in de toenmalige St. Dominicuskerk in de Walsteeg (tussen de Springweg en de stadswal aan de Catharijnesingel, vlakbij de Mariaplaats) in Utrecht werd gedoopt, met als getuige Antoni Pupelli. Dit wijst er op dat Carel Sartori op dat moment in Utrecht aan een project werkte. Zeven van de negen kinderen, behalve zoon Carel Antonius (1757-1820) en dochter Anna Catharina (1770-1800), overleden kennelijk al vroeg. Zowel de data van hun eventuele huwelijken of die van hun begrafenissen/overlijden zijn niet te vinden in het Stadsarchief van Amsterdam of elders, noch op genealogische websites.



van Dam, suscepit gijsbetje vanderplas
 6 Augusti Baptas e Carolus Antonius
 fil: Leg: Caroli Sertori, et Anno
 * Mariae gresante, suscepit Antoni pu:
 pupelli. Baptas e Cornelius fil: Leg:
 12 Aug: Baptas e Cornelius fil: Leg:

Stucwerk in het huis Keizersgracht 672

Over Carel Sartori is veel meer bekend geworden dan over Pieter Grisanti. Hij werd in zijn tijd en later ook gewaardeerd als een uitstekend vakman. Hij wordt voor het eerst als pleisterwerker of stukadoor vermeld in publicaties van en over het huidige Museum van Loon, waar hij ergens tussen 1754 en 1776 het pleisterwerk (decoratief stucwerk) aangebracht heeft en het bestaande restaureerde.

Pleister is nauw verwant aan stuc. Veelzeggend is de uit 1773 daterende omschrijving van Noël Chomel van het begrip 'pleisterwerk' in zijn Konstwoordenboek:

'Ook stukadoor-werk genoemd; is zodanig werk, dat met een soort van kalk, die uit gebrande gijps of pleister, of uit gemaalen en doorgezifte witte marmer of albaster met kalk toebereid is, tegen de muuren, plafonds, enz. gepleistert, of geboetzeert word, om dezelve te verciere[n]; bestaande in allerlei lijstwerken, basreliefs, beeld- en



loofwerken, en andere ornamenten en waar tusschen dikwils ook fraaije schilderijen gevoegt worden: De Italianen munten inzonderheid in deze kunstwerken te maaken, uit; welke de vertrekken, saalen, salons, cabinetten, galderijen en voorhuizen, enz. niet weinig verciere[n], als ze wel en naar de konst gemaakt zijn'.

(Bron: Koldewey, Stuc, Kunst en Techniek, Waanders 2010)

De strakke stijl die de Barok kenmerkte werd nu vervangen door de uitbundige en zwierige Rococo van de Lodewijk XV-stijl (van 1740 tot 1770) met zijn guirlandes en schelpmotieven in het stucwerk van het huis. Hierbij verdwenen onder andere de originele plafondschilderingen uit de eerst bouwperiode onder leiding van Adriaan Dortsman. Carel Sar-



Boven: Adriaan Dortsman (1625-1682). Ets van Pieter van der Plas naar een schilderij van David van der Plas / Rijksmuseum

Links: Keizersgracht 674-672. Prent van Cornelis Danckerts ca. 1700. Het huis aan de Keizersgracht 672 werd, samen met 674, gebouwd in 1671-1672 en was ontworpen door architect Adriaan Dortsman; het oorspronkelijke interieur is in de 18e eeuw volledig gemoderniseerd / SAA

tori zal er met zijn collega's veel werk aan hebben gehad. In 1752 kocht de arts Dr. Abraham van Hagen het huis aan de Keizersgracht 672 van de erven van Mr. François le Gillon. Hij was in dat zelfde jaar net getrouwd met jonkvrouw Catharina Elisabeth Trip. Waarschijnlijk gingen ze in 1754 in het huis wonen. Zij overleed begin januari 1757. Ze hadden geen kinderen en Abraham van der Hagen was de enige erfgenaam. De echtgenoten waren al begonnen het huis flink te verbouwen en onder andere het stucwerk te laten restaureren. Zo bestaat het pleisterwerk in het trappenhuis uit symbolen die betrekking hebben op de kunsten, het landleven en de vergankelijkheid. Van der Hagen stierf in 1771. Deze gebeurtenis wordt door stadschroniqueur Jacob Bicker Raye in zijn Dagboek als volgt beschreven:

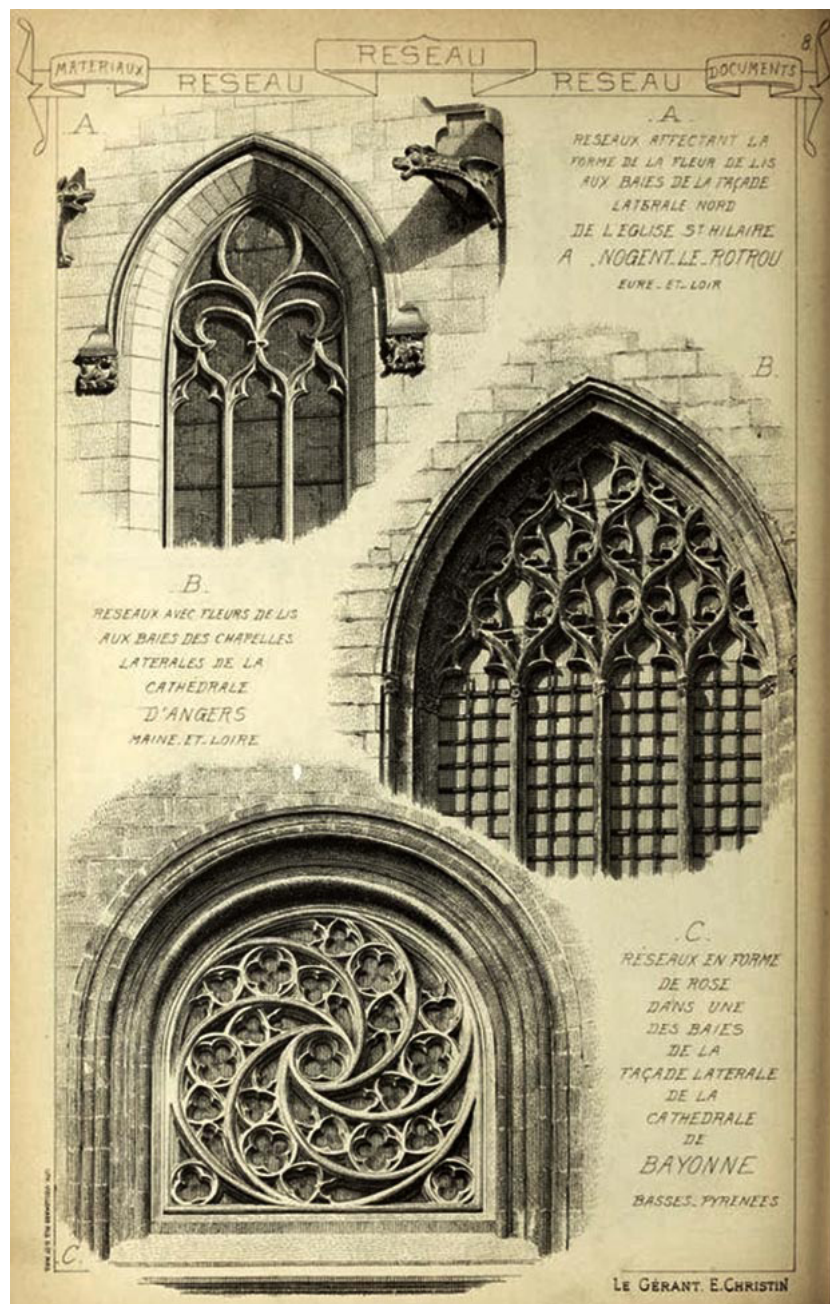
'17 febr. 1771 is de heer Abraham Hagen medisina doctoer overleeden, sijn Edl. was weduwnaar van mejuffrouw Trip, dochter van den Hoog Edl. Gt. Ab. Heer Burgermeester Mr. Dirk Trip waarvan hij erfgenaam is gebleeven, so dat hij konsiderabel Rijk was, en een Extera Fraay Huys op de Kysersgragt naast het huys van den overleede Burgermeester Mr. Jonas Witsen naliet, waaraan hij wel 20 jaar heeft laeten arrebeijen, en het selve nog niet kompleet is'

Het huis werd door de erven van Abraham van der Hagen via een veiling in 1774 verkocht aan de rijke slavenhandelaar Hendrik Coenraad Sander, die de verbouwing en restauratie van het huis tussen 1774 tot zijn dood in 1776 voltooide. Daarna kwam het huis weer onder de hamer en kwam het in 1780 in handen van Jan Trip.

Dat Carel Sartori waarschijnlijk niet rijk is geworden van zijn decoratieve stucwerk in het huis aan de Keizersgracht blijkt dat hij in 1780 bij de nieuwe eigenaar Jan Trip, die het huis in 1778 kocht, die op onverantwoorde wijze met geld bleek te smijten en onder curatele kwam te staan, toen nog steeds een vordering had uitstaan van f 5512,-- voor zijn jarenlange arbeid. Carel was niet de enige, want er waren zeven pagina's waarop onbetaalde rekeningen aan diverse werkers beschreven stonden, zo vermeldt Isabella van Eeghen in 'Keizersgracht 672.



Boven: Keizersgracht 672, Museum van Loon. Slaapkamer met stucwerk van Carel Sartori. Tussen 1774 en 1776 vervaardigd voor de toenmalige bewoner Hendrik Coenraad Sander. De plafondroos bevat acht maal de letter S van Sander / Pinterest



Een Extera Fraay Huis' (Jaarboek Amstelodamum 1964, blz. 125). Het is niet bekend of Carel Sartori uiteindelijk nog een vergoeding voor zijn arbeid heeft gekregen.

In de Leidse Courant van 18 september 1974 beschrijft publicist Tiny Francis uitgebreid het noodlot dat het huis aan de Keizersgracht 672 jarenlang trof. De diverse eigenaren overleden, erfgenamen moesten het huis via een veiling proberen te verkopen, nieuwe eigenaren kwamen door spijziekte in geldnood. Zij noemt verder dat allerlei ambachtslieden, waaronder de 'beroemde Milanese stukadoor Carel Sartori', het huis toch steeds maar bleven verfraaien. Tot op heden zijn de stucwerken van Carel Sartori te bewonderen in het huidige Museum van Loon.

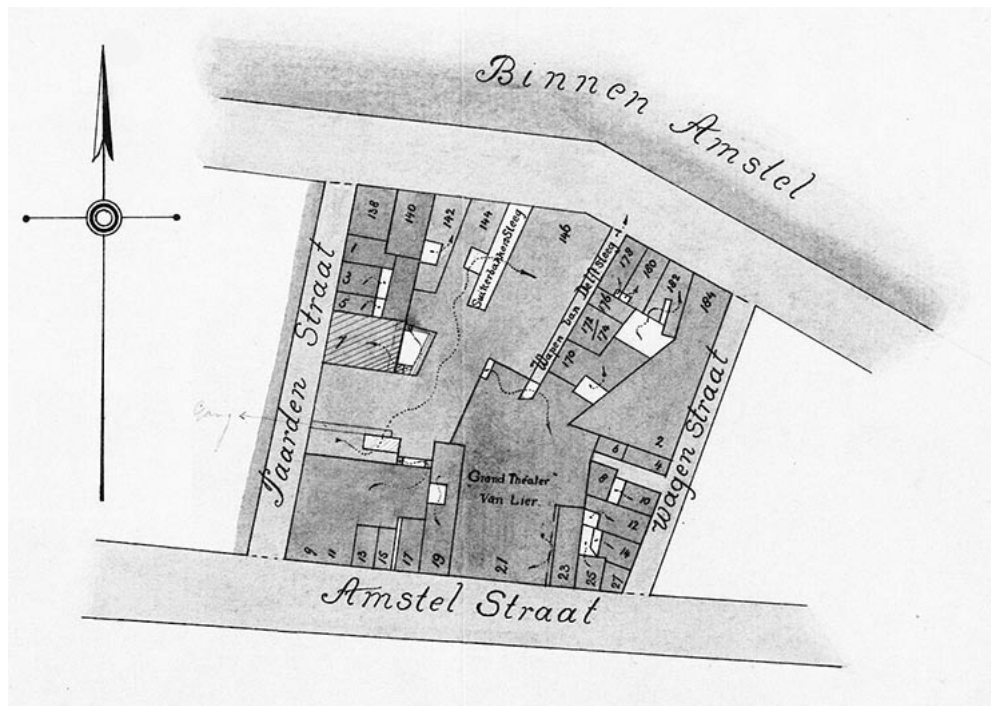
Volgens Isabella van Eeghen, die deze hele historie en de moeizame verkopen van het huis uitgebreid heeft onderzocht, is het stucwerk van bijvoorbeeld de kleine slaapkamer boven zeer waarschijnlijk van de hand van Carel Sartori, waarbij wielvormige motieven op het plafond met de acht keer letter S van Sander er in verwerkt te zien zijn. Het stucwerk in deze kamer werd aangebracht tussen 1774 en 1776. Zij moeten via een sjabloon op het plafond zijn gemaakt, via kant- en klare afgietsels zijn aangebracht of op een metalen frame met gips zijn geboetseerd. Deze latere decoraties tonen de overgang naar de neoclassicistische Lodewijk XVI-stijl.

Gelukkig is het stucwerk dat door Carel Sartori en zijn collega's bewaard gebleven en kan het nog steeds publiekelijk bekeken worden in het huidige Museum van Loon.

Links: Het plafondornament lijkt geïnspireerd te zijn door de aloude kerkelijke roosvensters, hier een afbeelding van de kathedraal van Bayonne in de Pyreneeën

Carel Sartori wordt in diverse archieven genoemd

De naam van Carel Sartori komt regelmatig voor in de archieven van Amsterdam. Naast zijn ondertrouwakte en de doopinschrijvingen van zijn kinderen, duikt zijn naam regelmatig op. Hij assisteert zijn zoon Carel Antoni Sertorie op 17 juni 1783 bij zijn ondertrouw met Cornelia Nelson en treedt twee maanden later, op 29 augustus 1783, op als getuige bij zoon Carolus Matheus van Carel Antoni en Cornelia. Vervolgens is hij getuige bij diverse andere dopen in 1785, 1786, 1792, 1794 en 1798. Ook assisteert hij zijn dochter Anna Maria Sartorie, die op 29 juli 1791 in ondertrouw gaat met Barend Berk. Op 4 juli 1792 is Carel Mattheus Sartori getuige bij de dochter van Carel Antonius Sartori en Cornelia Nelson: Maria Margaretha Sartori, die in 1815 trouwde met timmerman Hendrik Aren(d)s Sr.



Maria woonde bij haar huwelijk op de Amstel bij Brouwerij de Roskam. Zij zorgden voor het nageslacht waaruit de familie Huijser en afstammelingen uit zijn voortgekomen. Hendrik stierf toen hij 50 was op 12 september 1832 en Maria overleed op 80-jarige leeftijd op 12 juli 1872.

In de Notariële Archieven verschijnt Carel Sartori in een akte van notaris Philippus Dorfling op 30 december 1761, waarin Carel een machtiging verleent aan Rendert Geerts de Beer en Jan van Nijs. Hij zal zijn zakelijke contacten moeten laten afhandelen door deze twee

Boven: Rechts Diaconieweeshuis, Amstel 1 en achterzijde van de huizen aan de Zwanenburgerstraat; links brouwerij “de drie Roskammen” en de huizen Amstel 154-198 / SAA

Links: De Paardenstraat komt vaker voor bij de families Grisanti en Sartori en nu ook de Wapen van Delftsteeg, beiden zijstraten van de Binnen Amstel, bij Brouwerij de Drie Roskammen. Zie de situering links uit 1904 / SAA



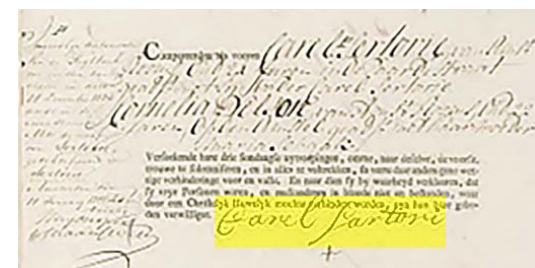
personen, aangezien Carel zelf niet kan lezen en schrijven en de diverse akten met een kruisje ondertekent. Ook machtigt hij Reinier van Kempen op het Singel op 4 mei 1767 bij notaris Kier van der Piet. Bij dezelfde notaris volgt op 15 augustus 1767 een klacht dat Carel twee vaten pleister die naar hem gezonden zouden worden, ter omruiling van twee andere, niet heeft gekregen. Een hele tijd later, op 27 september 1792 getuigt Carel Matheus Sertorie, Beeldenmaker, wonend in de Paardenstraat bij de Binnen Amstel, bij notaris Nathanael Wilthuijzen, bekend te zijn met de persoon van Jan Jansen, de op weg naar Oost-Indië overleden echtgenoot van Maria Voogt.

Nog een Carel Sartori als pleisterbeeldengierter

Op 1 oktober 1784 legt Karel Sartorie, Pleijsterbeeldengierter, wonend aan de Binnen Amstel in de Wapen van Delftsteeg, bij notaris Pieter Jacobus Scheurleer een verklaring af dat hij en een andere getuige, de jongeman Jan Theodoor Mennekes al van jongs af aan heeft gekend. Deze Karel Sartorie zet zijn handtekening als Carel Sartori onder de akte (onder links). Bij nader onderzoek blijkt dit Carel Antoni Sartori te zijn, de zoon van Carel Matheus (die niet kon schrijven en aktes met een kruisje ondertekende). De handtekening op deze akte van de notaris is vergeleken met zijn handtekening op zijn ondertrouwakte met Cornelia Nelson uit 1783 identiek! Zoon Carel Antoni is dus ook pleisterbeeldengierter geworden! In de Zwanenburgerstraat; links brouwerij “de drie Roskammen” en de huizen Amstel 154-198.

Links: Binnen Amstel met de Paardenstraat / SAA

Onder: Twee handtekeningen van Carel Anthoni Sartori vergeleken



Carel Sartori aan het werk voor de Stadssteensnijder

Dat Carel Mattheus Sartori zich niet alleen met pleisterbeeldengieten of stucwerk bezig hield, blijkt uit het verslag dat de Stadssteensnijder van Amsterdam Gerrit Jan van Wy in zijn boek 'Heelkundige Mengselstoffen' (1784) deed.

Bij steensnijder moeten we hier niet denken aan iemand die bijvoorbeeld marmeren beelden 'snijdt' of grafstenen graveert. Nee, deze steensnijder was heelmeester, operateur (deed o.a. staaroperaties) en chirurg. Hij beoefende het steensnijden ofwel het keisnijden (lithotomie) uit door het verwijderen van stenen uit de urineblaas. In Pur-

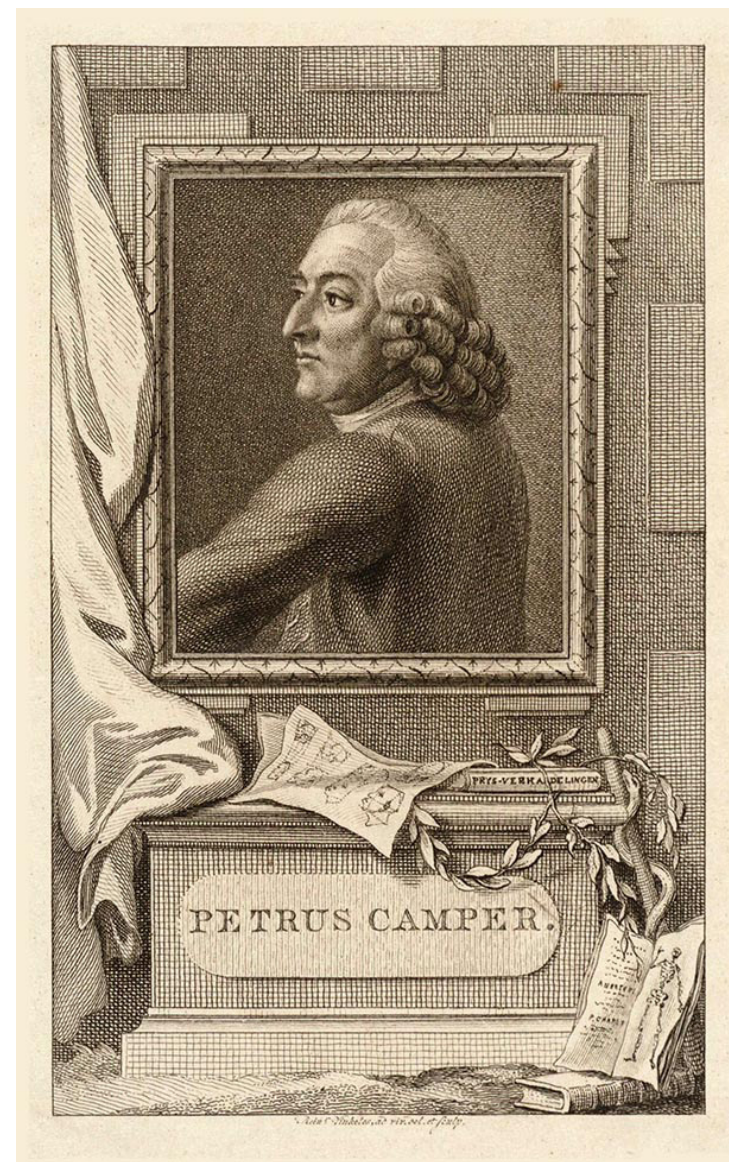
merend was er in 1781 een patiënt die een blaassteen had. Deze was echter zo groot dat hij niet op natuurlijke wijze door het urinekanaal naar buiten zou kunnen komen. Na

Rechts: Petrus Camper (1722-1789), hoogleraar in de medicijnen, prent van Reinier Vinkeles

Links: Gerrit Jan van Wy / SAA



de dood van de man heeft van Wy de steen door een snede aan de voorkant uit de blaas gehaald. De steen bleek de afmeting te hebben van een augurk (sic)! Dat was zo bijzonder dat hij er een nauwkeurige tekening van liet maken door ene Houtman en 'een zuiver afgietzel van denzelfden steen door den kundigen Sartori' liet vervaardigen. Toen hij deze 'bewijzen' aan de beroemde Dr. Petrus Camper toonde, was deze niet in het minst onder de indruk ervan...





Een Patriotse Feesttempel

We komen Carel Sartori tegen als pleisterwerker met de naam Sertorie in een artikel van P. Luykx (KNOB-bulletin 81, 1982) over de bouw van een Patriotse Feesttempel op de Grote Markt in Haarlem. Tegen het einde van de 18^e eeuw ontstond er een revolutionaire omslag onder de doopsgezinde eliteburgers in Haarlem, die zich Patriotten noemden, met als slagzin: ‘Weg met de Oranjes!’. De prins van Oranje, Willem V trok zich terug en werd hierdoor de laatste stadhouder van de Republiek. In 1787 kregen de Haarlemse burgers via een nieuw regeringsreglement het recht

*Boven: Vrijheidstempel op de Grote Markt te Haarlem, opgericht 5 september 1787 / NHArchief
Rechts: Vrijheidsgodin met hoed en speer. Gravure van Reinier Vinkeles in: Jan Frederik Helmers, De
Hollandsche natie, naast p. xviii / Amber Delhaye, DBNL*



om op democratische wijze stedelijke bestuursleden te kiezen. Dit heugelijke feit werd gevierd door de bouw van een Patriotse Feesttempel, een amfitheater, ontworpen door de Amsterdamse architect Leendert Viervant. De koepel was 18 meter hoog met een diameter van 11 meter. Als bekroning op deze feesttempel werd de toen al beroemde Carel Sertorie uitgenodigd om een pleisterbeeld van de Vrijheidsgodin met hoed en speer op de koepel te realiseren. Hij kreeg voor dit werk als 'pleysterwerker' 57 gulden en 7 stuivers. Helaas vielen al gauw na het evenement van 7 september 1787 de Pruisen het land binnen, die korte metten maakten met de pas verworven nationale vrijheden. Uit angst voor represailles liet de patriottenbeweging de feesttempel weer afbreken. Wat er met het beeld van de Vrijheidsgodin is gebeurd is niet bekend. Gelukkig is



er wel een houten maquette van de tempel bewaard gebleven in de collectie van het Frans Hals Museum in Haarlem.



Boven: Reinier Vinkeles (1741-1816) Tekenaar en graveur. Zelfportret, een gipsen beeldje natekenend bij kaarslicht. Tekening ± 1755 á 1765 / SAA

Links: Beëdiging van het Regeringsreglement op de Grote Markt, Haarlem, 1787. Met op de koepel van de feesttempel het beeld van de Vrijheidsgodin, vervaardigd door Carel Sartori / NH Archief



De Amsterdamse Stadstekenacademie

De oprichting in 1718 van de Oefenschool der Tekenkunst was het initiatief van onder andere wijlen Gerard de Lairese om de kunst van het tekenen te bevorderen bij jongeren, zonder dat dit een officiële opleiding tot kunstenaar was. De school gebruikte een kamer op de bovenverdieping van de Leidse Poort, boven de vertrekken van het Corps de Garde en kreeg in 1741 de naam Tekenacademie. Intussen was het ledenaantal gegroeid en verkreeg de academie, na

Boven: De nieuwe schouwburg op het Leidseplein gezien vanaf de Lijnbaansgracht met links de Leidsepoort. Ets van Pierre Fouquet en Herman Schouten, ±1778

Rechts: Het tekenen naar naaktmodel op de Tekenacademie in de Leidse Poort /SAA Voorstelling met model frontaal gezien. Datering voorstelling: 1764. Ets en gravure uit 1768 van Reinier Vinkeles / SAA

een aantal verhuizingen, op 4 december 1767 twee kunst- en tekenkamers in het Stadhuis op de Dam. Er werd in eerste instantie getekend naar levend naaktmodel (mannelijk), waarbij de professoren in de geneeskunde Andreas Bonn en Petrus Camper regelmatig anatomische lessen gaven.

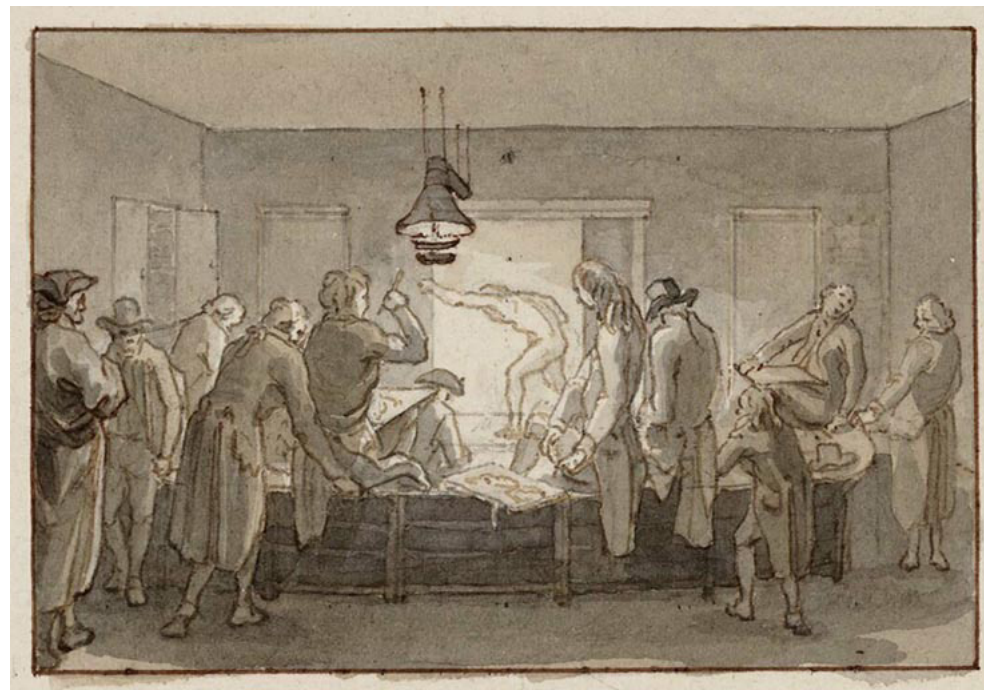
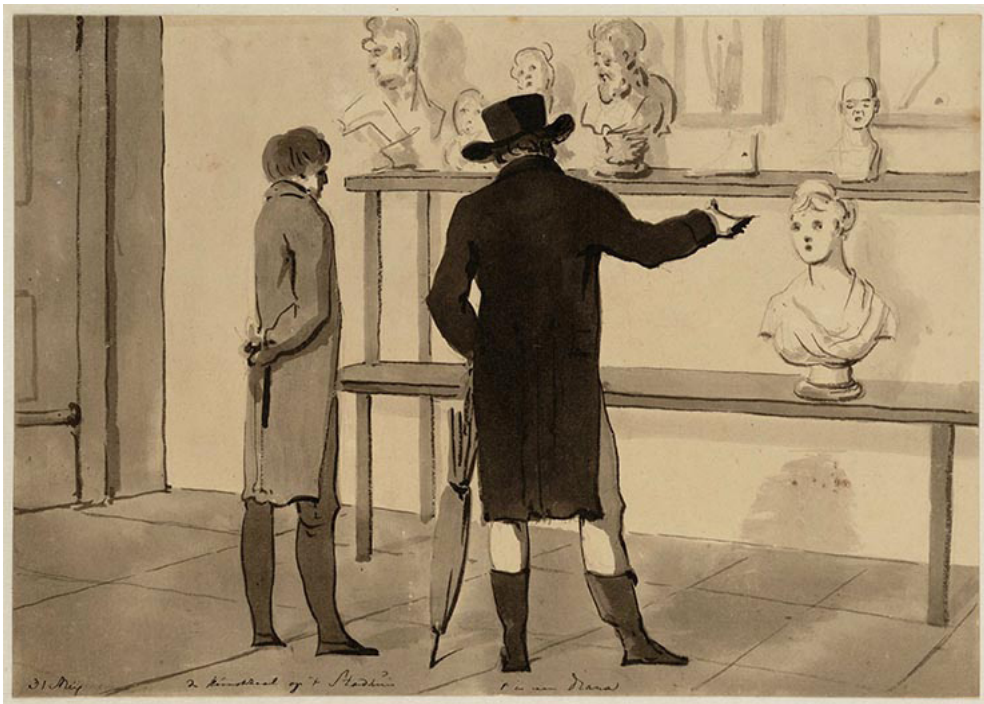
Onder de oprichters, directeurs en docenten waren onder andere Jurriaen Andriessen, Christiaan Andriessen, Reinier Vinkeles, Jacobus Buys, Pieter Louw, Jacob Otten Husly, Cornelis Ploos van Amstel en Anthonie Ziesenis. Gaandeweg werden er steeds meer prenten en pleisterbeelden met klassieke, ideale lichaamsproporties gebruikt om na te tekenen. Hier en daar moesten reparaties ver-





richt worden aan de collectie beelden en huurde men pleistergieters voor dit werk in, waaronder Carel Sartori.

Carel Sartori werd door de Stads-tekenacademie ook gevraagd voor andere werkzaamheden. Bijvoorbeeld in W.F.H. Oldewelt: Eenige posten uit de thesauriers-memoranden van Amsterdam van 1764-1811: (Oud-Holland no. 52, no 1-6, 1935 p.258, uitg. Brill) wordt vermeld:



“Betaling aan C. Sartorie voor het verplaatsen der konstbeelden van het huis der gemeente na ‘t gewezen Spinhuis, f 236,00” (5 september 1779).

Boven: Interieur van de Tekenacademie in het Stadhuis, tijdens een sessie voor tekenen naar mannelijk naaktmodel. Tekening van Jacob Ernst Marcus (1774-1826) / SAA

Links Portret van Jurriaen Andriessen (1742-1819), schilder, toneeldecor- en boven: behangselschilder, aquarellist, tekenaar en kopiist. Schilderij van Carel Lodewijk Hansen / Rijksmuseum

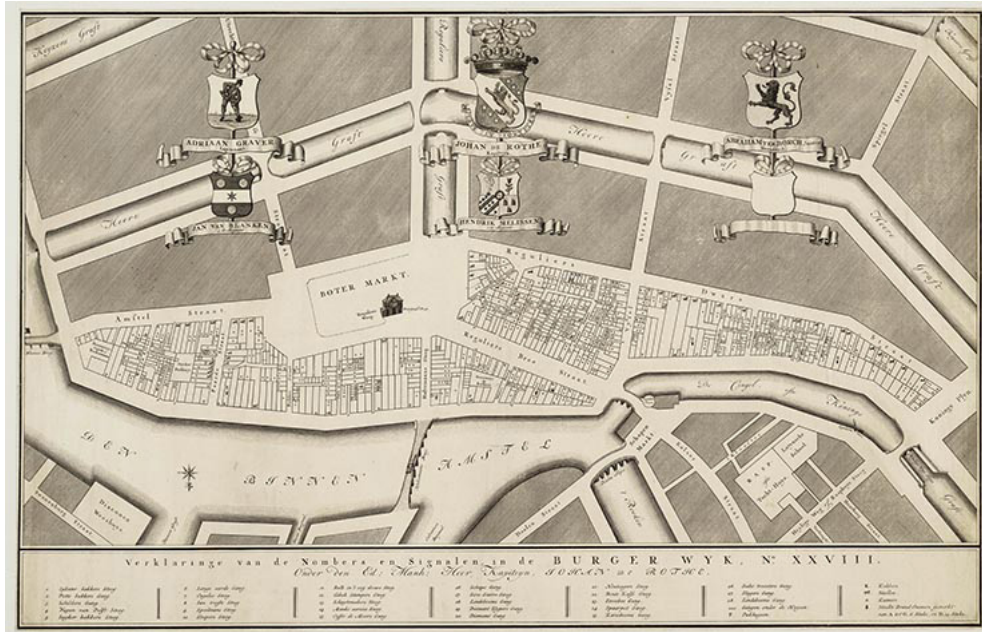
Links Dam 14, in de kunstzaal van het Stadhuis bespreken Christiaan Andriessen onder: en een kennis een kop van een beeld van de godin Diana. Tekening: Christiaan Andriessen (1775-1846); 1806 / SAA



In de Resolutien van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland worden Carel Sartori Jr. en Carel Sartory Sr. genoemd

Op 7 december 1786 wonend in Wyk 28, respectievelijk in de Wapen van Delftsteeg en de Paardenstraat, allebei zijstraten van de Binnen-Amstel.

(4855)		1786 7 December
E. J. Challa	Jan Koerenman	
Hieronimus Crabbe	I. H. Bierbrauer	
A. Westervoort, per order	George Lingel	
van W. Crabbe	Arend de Witt	
Jan Kops jz.	Jan Bo'keflyn	
J. v. Heffelt	Carel Sartori junior	
Ant. de Bruyn	Hendrik Kuiper	
Ch. Ad. Nijlen	Willem van Lieberger	
Gerrit de Raad	Fredrik van Tongeren	
Gerrit Borstelman	Benjamin Luttere	
N. M. van Anten	Matthys Meijer	
Dirk van Rooijen	Jacobus Amilles	
Dezelve voor Pieter Oncr.	Jacobus Dykman	
Jacobus Koning	Werner Arents	
A. ter Beek	B. Mandrillon	
Matthys Kopperman	Jan van der Pol	
Ant. Kerkelink	Jan Boich	
Willem Bolkeflyn	Fred. Nagel	
Pieter Messingh	Ch. Puyter, Contribuant in	
Jac. Holtus	Wyk 58.	
Joh. Urban	H. Steenkuyt	
Jan Hend. Polle	Jan Braamberg	
Cloudie de Groot	Carel Sartory, per order van	
Hendrik Pikker	Jan la Pro.	
Jan Gesteler	Wouter Wylacker	
Jacobus Heyfte	S. Steenhouwer, Wyk 25.	
Christ. Roelofs	Gerrit Frieling	
Gerrit Midderop	B. van Bloemen	
Jacobus Heijen	Fredrik Pardiek, Wyk 27.	
Matth. Hofman	Joh. Brouwer	
Jacob van Wyngaarden	Frans Niermulder	
Phil. Veerkyk	D. Egals, Wyk 35.	
Willem Kerkelink	Jacobus Kuyt	
Hend. van Hoorn junior	Dominique Braine, Wyk 13.	
Hend. Hofman	Jan Kooyman	
Gerrit van der Reijer	Frans Kout	
Hend. Scholten	Ant. Beerenhort	
Hend. Geers	A. Langendyk	
Severin Mennekes	Jan Fred. Weys	
Gerrit Esman	W. R. van Andringa	
Elias de Haan	Herm. Krieger	
Gerrit Janfen	Hend. Willem Eymers	
Hendrik Verhoeven	Herm. Roghmas	
Mart. van den Bergh	Engelb. Verheijen	
Pieter van Cuyk	Jan Nicolai, Wyk 55.	
Cornelis Zeeman	Pieter Bender	
Harmen Zweerus	Christ. Waanders	
Jacob van Duinen	Hendr. Reynhand	
J. F. Wilhelm Becker	Jan Deppen	
Dirk Helkes	Hend. Braunbach	
Joseph de Wit	Jan Meynikman	
Ant. Aliebé	Hend. Ranshuizen	
Johan Christiaan Ritberger	W. Houtman, Wyk 59.	
Hend. Janfen	Joh. Caudu	
	51 N 2	Ja-



Felix Meritis en het Departement der Teekenkunde

Felix Meritis (Gelukkig door Verdiensten), het door Jacob Otten Husly ontworpen cultuurpaleis met het voorkomen van een kolosale Griekse tempel, dat in 1788 haar deuren aan de Keizersgracht voor de gegoede burgerij opende, had een 'Departement der Teekenkunde', naast de andere disciplines zoals kunst, muziek, wetenschap en ondernemerschap. Alleen mannen van christelijke huize konden lid worden, vrouwen en joden niet...

Er werd getekend naar geklede of naakte mannelijke modellen. Omdat hun lichamen vaak niet de 'ideale' proporties hadden, ging het Departement over tot de aankoop van mannelijke en vrouwelijke pleisterbeelden en -bustes, die gekopieerd waren van beelden uit

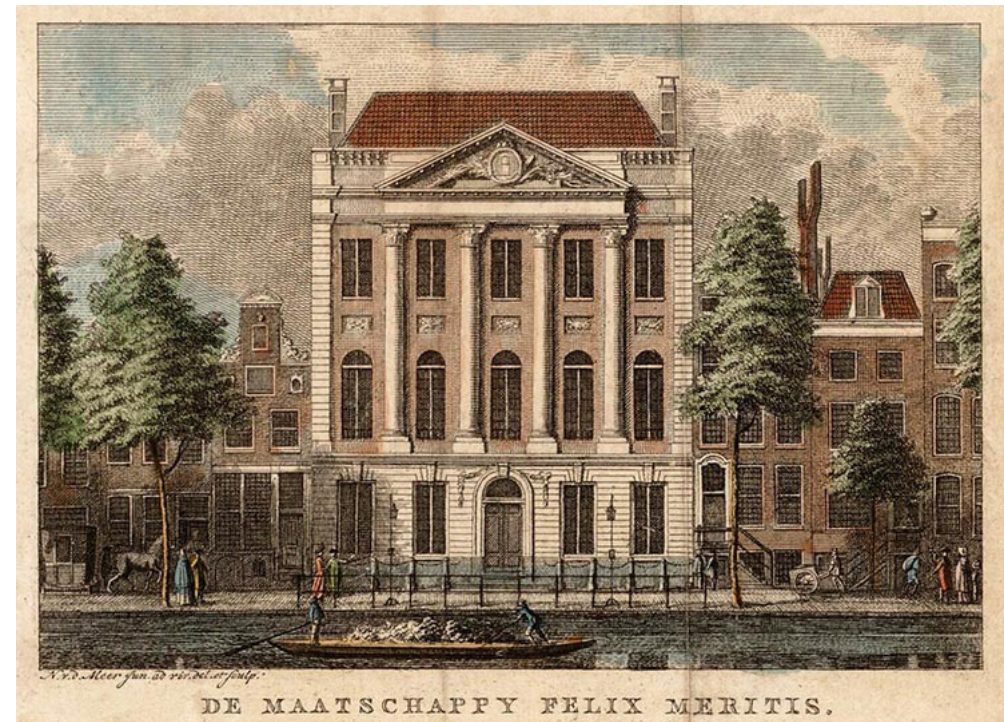
Boven: Kaart van burger Wyk No. XXVIII / SAA

Rechts: Het Gebouw der Maatschappij Felix Meritis aan de Keizersgracht, ets van Noach van der Meer, 1790 / SAA

de Griekse en Romeinse oudheid. Ook werden er afbeeldingen op prenten en schilderijen nagetekend.

Effectieve werkende leden waren kunstenaars en als zij boven de 20 jaar waren hadden zij stemrecht in het departement. Als zij niet op bijeenkomsten aanwezig waren kregen zij een boete, die in de 'boetekas' gestort werd. Uit deze boetekas werden regelmatig aankopen betaald of uitbetalingen gedaan.

Op het schilderij van Adriaan de Lelie (pag.22) zijn diverse grote beelden te herkennen die in de loop van dit verhaal met name genoemd worden. Van links naar rechts zien we een Venus Callipyge, 'Venus met de mooie billen'. Daarnaast iets naar achteren de Hermes Antinous van Belvedere. Op de vierkante sokkel staat een beeld





Linksboven:
Beelden- of pleisterzaal in Felix Meritis, geschilderd door Adriaan de Lelie, ontstaan 1806-1809 / Rijksmuseum
Linksonder:
Een tekenles in Felix Meritis, tekening van Gerrit Lamberts / SAA
Rechtsboven:
Interieur van de tekenzaal in Felix Meritis 1797, tekening Jacob Kuijper / SAA
Rechtsonder:
Professor Andreas Bonn (1738-1817) opent de tekenzaal van Felix Meritis in 1792 met een voordracht over anatomie aan de hand van een naaktmodel. Schilderij van Adriaan de Lelie (1755-1820) / Rijksmuseum



van G^o Gildemeester van. 34 / 306 —
 31 Augst Nog uijt de Boetkas
 gesupleert het tekort koomende
 voor de rekening v^o Sartori 114 35 —
 27 Augst Nog uijt de Boetkas betaaldt
 rekening van J^oW: Elffers 74 4 —
 474 4 —

van Apollo. In het midden achteraan staat een Venus de' Medici, een nog onbekend godenbeeld en schuin links achter de man met de hoge hoed staat een beeld van de Laocoön, zonder zijn zonen.

10 d^o 1792 ag 30 Saldo in Casu — 3302 9 —
 1792 379 5 —
 31 Augst Voorderekening van Carel Sartori
 betaaldt — 400 —
 22 Sept Voorderekening van
 L^oW Elffers bet 74 4 —
 474 4 —

23 — aan Ernst Steenmetz 12 " 6 —
 — Aan Willem van Rooij 12 " —
 2 Augst aan Carel Sartori volgens
 Rekening 35 " —
 21 — Aan Ernst Steenmetz 12 " 6 —
 — Aan Willem van Rooij 12 " —

Carel Sartori werkte als pleisterbeeldgieter voor het Departement der Teekenkunde en kreeg hiervoor regelmatig betaald. Op 31 augustus 1791 vermeldt het kasboek van het Departement op de 'Lijst de Ontvangst en Uijtgaande der Gelden van de Intekening voor de Pleijsterbeelden': 'Nog uijt de Boetkas gesupleert het tekort koomende voor de rekening van C. Sartori, 114,15'. Op de volgende bladzij staat bij 31 augustus 1792: 'voor de rekening van Carel Sartori betaald 400,--'.

Op 20 januari 1801 vermeldt het kasboek op bladzij 18: 'Aan Carel Sartori, volgens rekening en voor reiskosten aan de persoon (aangesteld door prof. A. Bonn) voor het waarnemen van een commissie aangaande een schelet, die het Departement dagt aan te koopen, 14.-- en 3.--'.

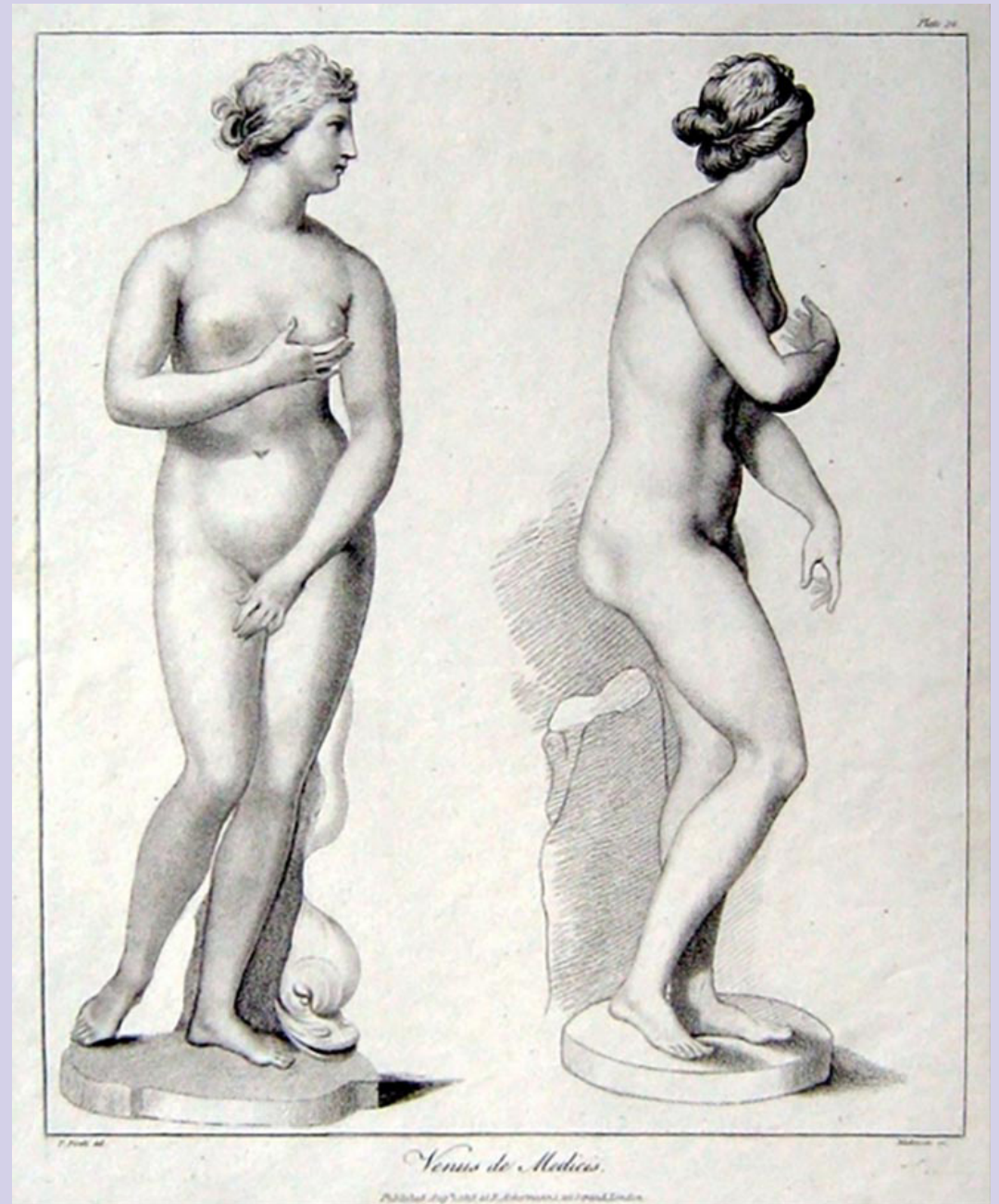
Boven, onder en links:

Notities in het kasboek van Felix Meritis in de jaren 1791, 1792, 1793 en 1801 / SAA

18: 1801
 20 January. Aan Carel Sartori, Volgens Rekening en. 14. . . . —
 voor Pleisterkosten bet, aan de Persoon (aangesteld
 door prof. A. Bonn) voor het waarnemen van
 een commissie, aangaande een Schelet, die
 het Departement dagt aan te koopen, 3. . . . —
 24 d^o 1801. Aan Carel Sartori. Nieuwjaars Gift. 7. . . . —



Links:
Venus Callipyge
1e eeuw voor
Christus, waar-
schijnlijk een
kopie van een
ouder Grieks
beeld



Rechts:
Venus de' Medici
een marmeren
beeld uit dezelfde
periode

Frederik T. J. Godin beschrijft de rol van onder andere Carel Sartori in het hoofdstuk over Felix Meritis in zijn dissertatie: “Antiquity in Plaster (2009): Production, reception and destruction of plaster copies from the Athenian Agora to Felix Meritis in Amsterdam.”

“Voor de beeldenzaal en ten behoeve van de tekenlessen werd een order van 3102,09 gulden aan gipsen afgietsels van klassieke beelden en bustes geplaatst bij de Franse Academie in Rome. Het transport naar Holland duurde zeven maanden, maar kwam uiteindelijk eind januari 1792 in Amsterdam aan. Carel Sartori kreeg als Mr. Pleistergieter de taak om de groep pleisterwerkers te begeleiden bij het opknappen en restaureren van de beelden. Het Departement der Teekenkunde betaalde hem daarvoor 400 gulden. Godin vermeldt ‘Debet aan Carlo Sartori, pleistergieter, voor het repareren en in orde brengen van eene collectie pleisterbeelden, f. 400.-.-. 31 augustus 1792’ (SAA, Arch.59 [F.M.] nr.305).

Een Griekse Venus die door het Departement der Teekenkunde eerder was aangekocht van Carel Sartori werd op een bepaald moment vervangen door een nieuw exemplaar. Zoiets gebeurde wel vaker. De naakte Venus Callipyge is van origine een Romeins marmeren beeld uit de 1^e eeuw voor Christus, waarschijnlijk een kopie van een ouder Grieks beeld. Venus ofwel Aphrodite Kallipygos betekent letterlijk: ‘Venus of Aphrodite met de prachtige billen’. Er zijn diverse kopieën van het beeld gemaakt zowel in marmer als in gips.

De Venus de’ Medici is een eveneens naakt, oorspronkelijk Grieks marmeren beeld, een replica uit de 1^e eeuw voor Christus, waarschijnlijk van een bronzen standbeeld. Het is de Griekse godin van

de liefde, Aphrodite, met aan haar voeten een dolfijn. Het is een van de meest gekopieerde Venusbeelden, in allerlei maten en materialen, voor verzamelaars over de hele wereld.



Rechts: Mallen met de voor- en achterkant van een gipsafgietsel van de Griekse Venus ofwel de Venus de’ Medici. Het hoofd en de armen werden in aparte mallen gegoten. Frankrijk of Italië, 19e eeuw. Foto, Brownrigg, Tedbury, VK

De Franse Academie in Rome

Bij de Franse Academie in Rome werden Franse kunstenaars die bijzondere prestaties hadden geleverd van de 17^e tot de 19^e eeuw met een 3, 4, of 5-jarige beurs geëerd, om op deze academie architectuur en meesterwerken uit de Griekse en Romeinse oudheid te bestuderen en te kopiëren onder andere door middel van gipsafgietsels. De diverse disciplines omvatten architectuur, beeldhouwkunst, compositie, grafiek en schilderkunst.

De Franse Academie was vanaf 1737 tot 1793 gevestigd in het Palazzo Mancini in Rome, gelegen aan de Via del Corso, in de nabijheid van het Piazza Venetia. Vanaf 1803 is zij gevestigd in de Villa Medici.

Rechts: Inventarisatielijst van de bij de Franse Academie in Rome aangekochte pleisterbeeldencollectie in de beeldenzaal van Felix Meritis, beschreven tussen 1797 en 1808

Onder: Franse Academie in het Palazzo Mancini te Rome

[illegible]

Plasterbeelden, rompen
 busten en fragmenten ^{in bas}
 de welke Licht bevinden ^{op de}
 groote beeldenzaal of Museum
 der Maatschappij Felix Mer-
 tus. — onder de volgende letters

A. De Torso of romp van Hercules
 B. Venus uit 't Bad komende
 C. de Antinous van 't Belvedere
 D. de groep van de Laocoon
 E. v. Egyptische Priester
 F. de Philosoph Zeno
 G. Venus Callipigis.
 H. Een romp. maarsdynt. Apollo
 I. Een Torso van Laphrog Traon
 J. Cupido met de Borg van
 't Capitoel.
 K. Idem van Canova
 L. de groep van Amor & Psyche
 M. de Venus de Medicis
 N. de Adonis, van 't Museum
 Clementinum
 O. de Pythische Apollo
 P. de Discobolus of schuyt
 werper
 Q. de Antinous van 't Capitoel
 R. de Paris of priester van
 Nithras
 S. de Venus op de Auroren
 de volgende busten &c —
 onder Nummers.

1. Hercules farnese Bust
 2. de Antinous d:
 3. de Jupiter van 't Capitoel
 4. 5. 6. 7. Verschillende frag-
 menten. ^{basidit}
 8. Priestresse van Flora. bust.
 9. de Jonge Commodus. Bust
 10. Alcaden d:
 11. Apollo. bust
 12. Priesterse van Flora. ^{bust}
 13. Idem kop. ^{Bust}
 14. Antinous Bust. d:
 15. Faunus. d. d:
 16. Een Ryggeman de
 godinne Hygiea raad
 plegen. haartut
 17. de Veten van de
 18. Hercules farnese
 19. de Antique Hypermestor.
 20. Alexander bust
 21. twee Muzen bust
 22. }
 23. } Jongelings bust
 24. }
 25. }
 26. Ajax bust
 27. & 38. twee basreliefs
 met goden. ^{Antinous}
 28. Een jongelings bust
 29. Cicero. d:
 30. Amphitrite of Venus
 Anadyomene d:
 31. Jongelings bust. ^h
 32. Zeno kop.
 33. Lang godinne bust
 34. Alexander d:
 35. Romys Lyzer d:
 36. Stormgod. d:
 37. Lang godinne



Tekenschool 'Hierdoor tot Hooger' in Rotterdam

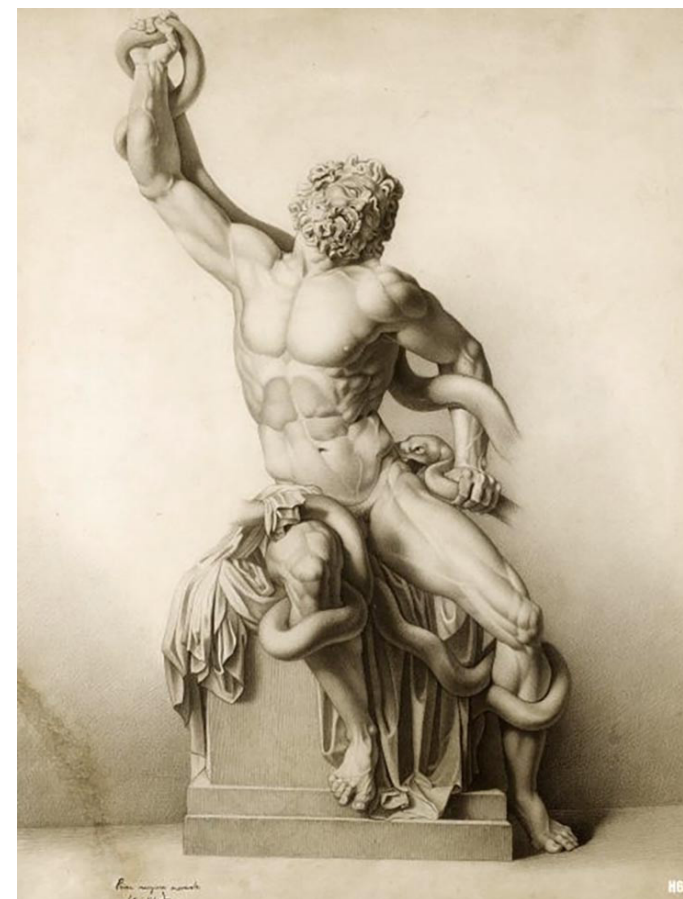
Net als in Amsterdam en vele andere steden had ook Rotterdam haar eigen tekenscholen in de 18^e eeuw. Elisabeth B. M. Lottman beschrijft in haar artikel 'De bijdrage van de Rotterdamse en Schiedamse 'Tekenscholen' aan het bouwkundig onderwijs circa 1750-1850 (Rotterdams Jaarboekje 1983, pp. 243-272) de geschiedenis van de tekenschool 'Hierdoor tot Hooger'. Net zoals de Stadsteken-academie in Amsterdam onderdak vond in de Leidse Poort, had de Rotterdamse tekenschool tussen 1777 en 1784 een zaal boven de Delftse Poort. Toen deze zaal ontruimd moest worden ten behoeve van logies van militairen, verhuisde de tekenschool naar de Mennonietenkerk 'de Ark' in de Lombardstraat, waar het koud en

Boven: De Stads vleeshal aan de Botersloot te Rotterdam

Rechts: De Laocoön zonder zonen, geleverd door Sartori aan 'Hierdoor tot Hooger'

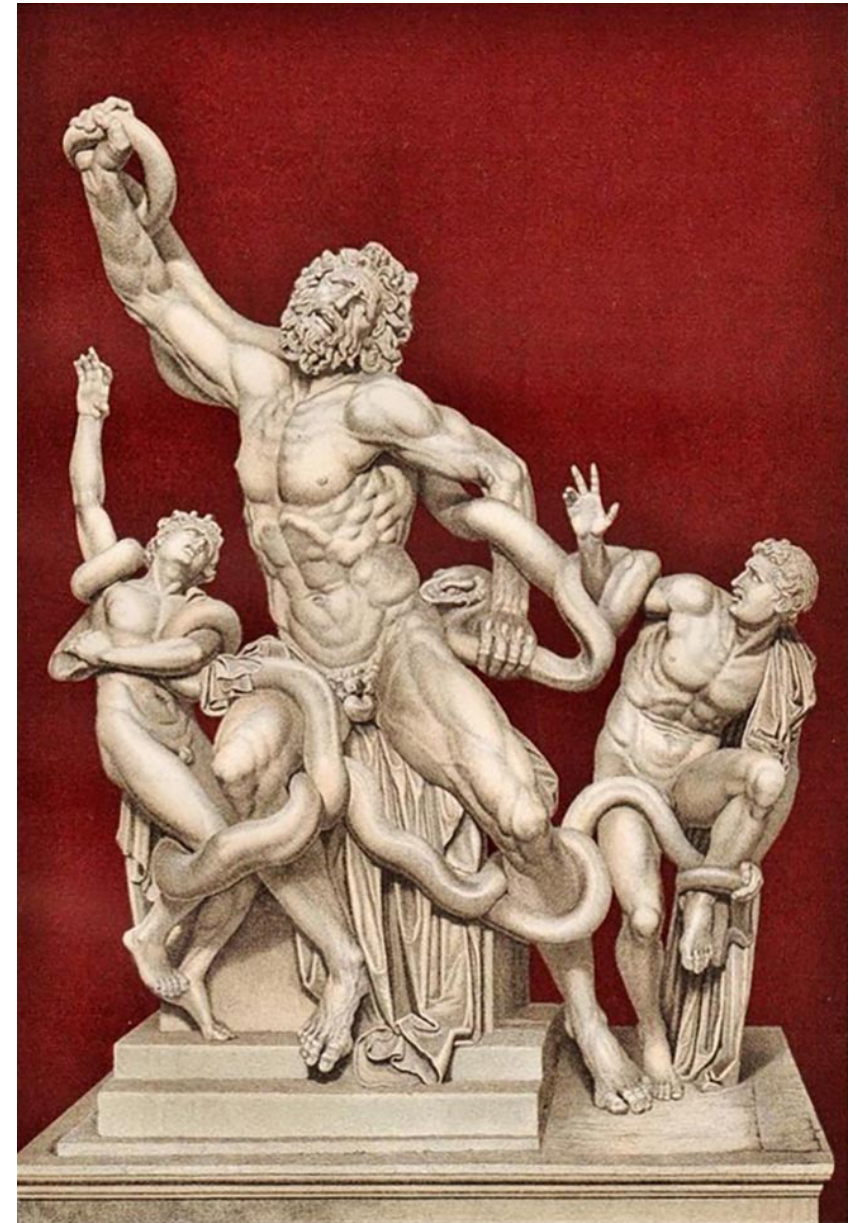
vochtig was. In 1790 werd een lokaal in de Kipstraat gehuurd en uiteindelijk kwam er in 1793 een ruimte vrij boven de Stads vleeshal aan de Botersloot. Hier kon 'Hierdoor tot Hooger' het onderkomen eindelijk naar eigen idee inrichten, waarbij een marmeren schoorsteen gebouwd werd en halfronde tekenbanken en opbergkasten werden getimmerd. Bij al die verhuizingen moest ook de collectie pleisterbeelden steeds verplaatst worden. De Laocoön was te groot om te vervoeren en werd in stukken gezaagd. Lottman vermeldt het volgende over Carel Sartori:

'Aan C. Sartory te Amsterdam werd f 25,- betaald voor het maken en opzetten van de Griekse Venus, die voor f 16,- werd getransporteerd. Later leverde Sartory voor f 50,- de Laocoön, zonder zoons evenwel, waarvoor timmerman Louron de pedestal maakte. In mei 1799 komen er pleisterbeelden van Sauvage uit Parijs.'

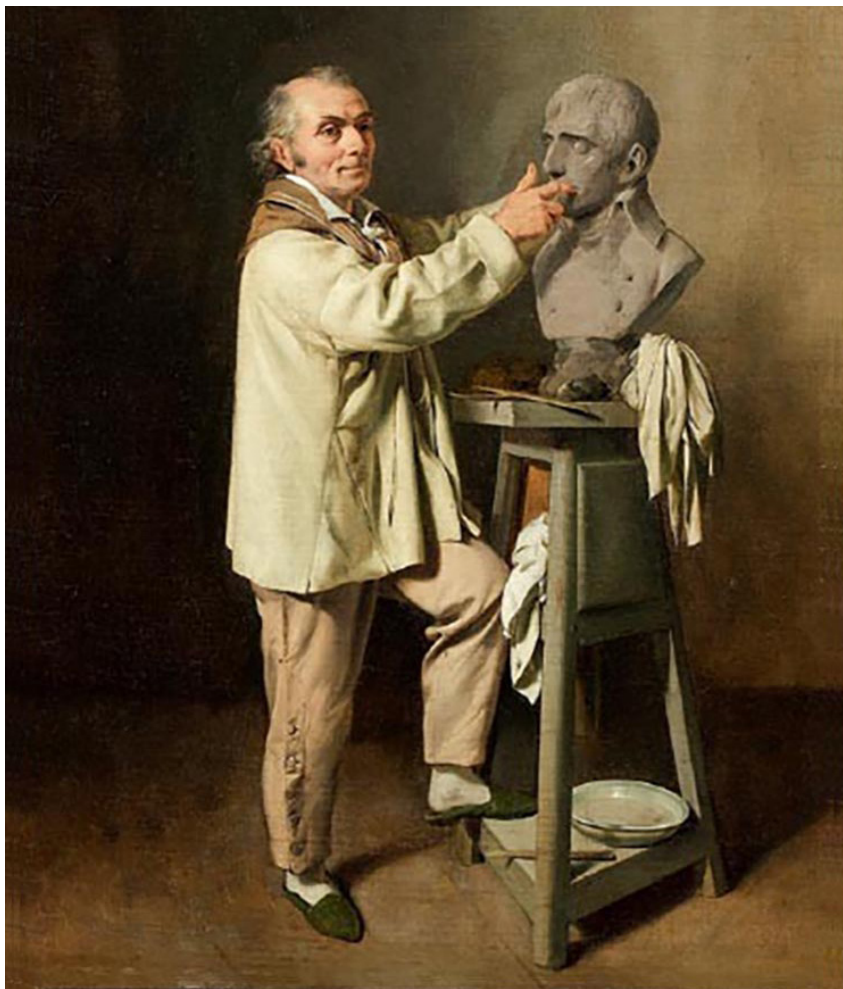


De Laocoön en zijn zonen is een beeldengroep van marmer, die in 1506 in een wijngaard in Rome werd gevonden en stamt waarschijnlijk uit 40-20 v. Chr. Het is een beeld van de Trojaanse priester en ziener Laocoön en zijn zonen Thymbraeus en Antiphantes, die de Trojanen wilden waarschuwen om het paard van Troje niet binnen te halen. Laocoön en zijn zonen werden vervolgens gewurgd door twee slangen, die de zeegod Poseidon in opdracht van de godin Pallas Athene op hen afgestuurd had. Het oorspronkelijke beeld staat nu in het Vaticaanse Museum in Vaticaanstad.

De onderstaande anonieme tekening geeft waarschijnlijk de tekenzaal van het genootschap 'Hierdoor tot Hooger' in het pand van de Vleeshal aan de Botersloot weer. De halfronde banken, op de achtergrond de Laocoön, zonder zonen en klaarstaand om na te tekenen het beeld van de Griekse Venus ofwel Aphrodite, de Venus de' Medici, zoals zij ook staat afgebeeld op het schilderij van Adriaan de Lelie in de beeldenzaal van Felix Meritis.



Boven: De marmeren Laocoön-groep in het Vaticaanse Museum
Links: Tekenzaal van 'Hierdoor tot Hooger' in de Stads vleeshal



Boven: Nee, dit is niet Carel Sartori die aan het borstbeeld van Michiel de Ruyter werkt! Zo zouden we hem misschien wel kunnen voorstellen. Als sfeerbeeld voor die tijd zien we hier een voorstudie uit 1802 van een schilderij, dat Louis-Léopold Boilly maakte van een tijdgenoot van Sartori, de Franse beeldhouwer Jean-Antoine Houdon, die hier bezig is een buste te vervaardigen van Napoleon Bonaparte

Rechts: Rutger Jan Schimmelpenninck (1761-1825). Advocaat en Raadspensionaris

Een borstbeeld van Michiel de Ruyter

Conrad Busken Huet vermeldt in *Litterarische fantasien en kritieken*, deel 6 een nogal lang, maar amusant verhaal rondom de verwickelingen van een pleisterbuste van Michiel de Ruyter, vervaardigd door Carel Sartori, waarbij het verhaal letterlijk, maar bewerkt naar een meer hedendaagse spelling is overgenomen.

Halfweg het jaar 1800 werd aan het Bataafse gezantschap te Parijs, aan welks hoofd destijds Rutger Jan Schimmelpenninck stond, een brief ontvangen en gelezen van de beeldhouwer Philippe-Laurent Roland, inhoudend een zeer eenvoudig, zeer gemakkelijk te voldoen, en voor ons nationaal gevoel zeer vleidend verzoek.

Lucien Bonaparte, onledig met het versieren van het paleis van zijn broer Napoleon Bonaparte, de Eerste Consul, en verlangend dat een zaal in deze reeds zo goed als keizerlijke woning zou worden opgeluisterd door de beeltenissen van beroemde krijgshelden uit vroeger en later tijd, had aan Roland, onder andere kunstwerken, ook de vervaardiging opgedragen van een marmeren borstbeeld van onze De Ruyter; tot voldoening aan welke bestelling Roland voorlopig geen betere weg meende te kunnen inslaan, dan zich te wenden tot de Bataafse gezant, met de vriendelijke bede dat hem, door Schimmelpenninck's tussenkomst, uit



Holland mocht worden toegezonden een fraaie gravure, naar een of ander beroemd portret van de zeeheld, benevens een masker in gips van De Ruyter's gelaat, te nemen naar het marmeren beeld van de Amsterdamse graftombe.

Schimmelpenninck, aanstonds bereid Roland in deze zaak de behulpzame hand te bieden, schrijft aan Johannes Van der Palm, toen Agent van Nationale Opvoeding, tevens belast met de bevordering der fraaie kunsten, en geeft hem in bedenking zich uit zijn naam te wenden tot hun gemeenschappelijke vriend, de Amsterdamse dichter en kunstkenner Jeronimo de Bosch, wellicht beter dan iemand in staat aan het verlangen van de Parijse beeldhouwer naar eis te voldoen.



Zodra had niet Jeronimo de Bosch van zijn jongere vriend in Den Haag vernomen tot welk einde men ditmaal een beroep op zijn tussenkomst deed, of hij ontbood de beeldhouwer Sartori bij zich aan huis - geen miljonair, ook geen Amsterdamse Canova, doch niettemin een knap en in alle delen voor zijne taak berekend man; en die, mits hem de nodige voorschotten tot aankoop van materialen gedaan zouden worden niets liever verlangde dan aanstonds aan het werk te gaan. De gehele correspondentie van Jeronimo de Bosch over de



buste(n) van Admiraal de Ruyter is gebundeld in een map in het Nationaal Archief ([online](#) op pagina 130 tot 150)

Over zijn contact met Carel Sartori schrijft Jeronimo de Bosch in

Boven: Buste van Admiraal de Ruyter in klei geboetseerd als voorstudie voor het grafmonument in de Nieuwe Kerk door Rombout Verhulst, die in opdracht van zoon Engel de Ruyter het praalgraf ontwierp / Rijksmuseum

Links: Jeronimo de Bosch (1740-1811), filoloog en dichter, door Reinier Vinkeles / SAA



de brief van 4 juni 1800 aan Johannes van der Palm het volgende:
'Ik liet de bekwame Sertori, beroemd door zijn pleisterbeelden, bij mij komen en deed hem het voorstel, waarmee hij terstond genoe- gen nam, zodat hij zelfs daardoor verheugd scheen en bereid om daar aan zijn kunstvermogen te beproeven.

Ik vroeg hem evenwel ook naar de kosten, dat deze zouden naar zijn gedachten om de duurte der materialen wel op f 300,-- lopen, zodat ik om aan het verzoek van de Franse Broeders te voldoen een or- donnantie of iets van gelijke waarde zal nodig hebben, te meer daar ik duidelijk merkte, dat ik de niet zeer rijke kunstenaar aanstonds zal moeten tegemoet komen, met hem de nodige materialen te laten kopen. Hierop verwacht ik nu zo spoedig mogelijk antwoord.'

Er kwam enig geld uit de staatskas. Sartori sloeg tijdelijk in het koor van de Nieuwe Kerk zijn kunstenaarswerkplaats op, en was drie maanden later met zijn pleisterbuste naar het model van de Amster- damse graftombe gereed. Laat genoeg naar de zin van Roland te Parijs, die onophoudelijk aan het bureau van de Bataafse ambassade liet vragen: 'of de buste van de admiraal De Ruyter nog niet was aangekomen?'

Sartori's 'afgegoten De Ruyter', gelijk Van der Palm hem noemde, werd naar Den Haag gezonden en voldeed uitmuntend. Ook de le- den van het Uitvoerend Bewind, die uit hoofde van de buitengewone

Links: Praalgraf Admiraal Michiel Adriaanszoon de Ruyter in de Nieuwe Kerk (det.)
Onder: De Nieuwe Kerk, prent uit de Atlas Fouquet / SAA

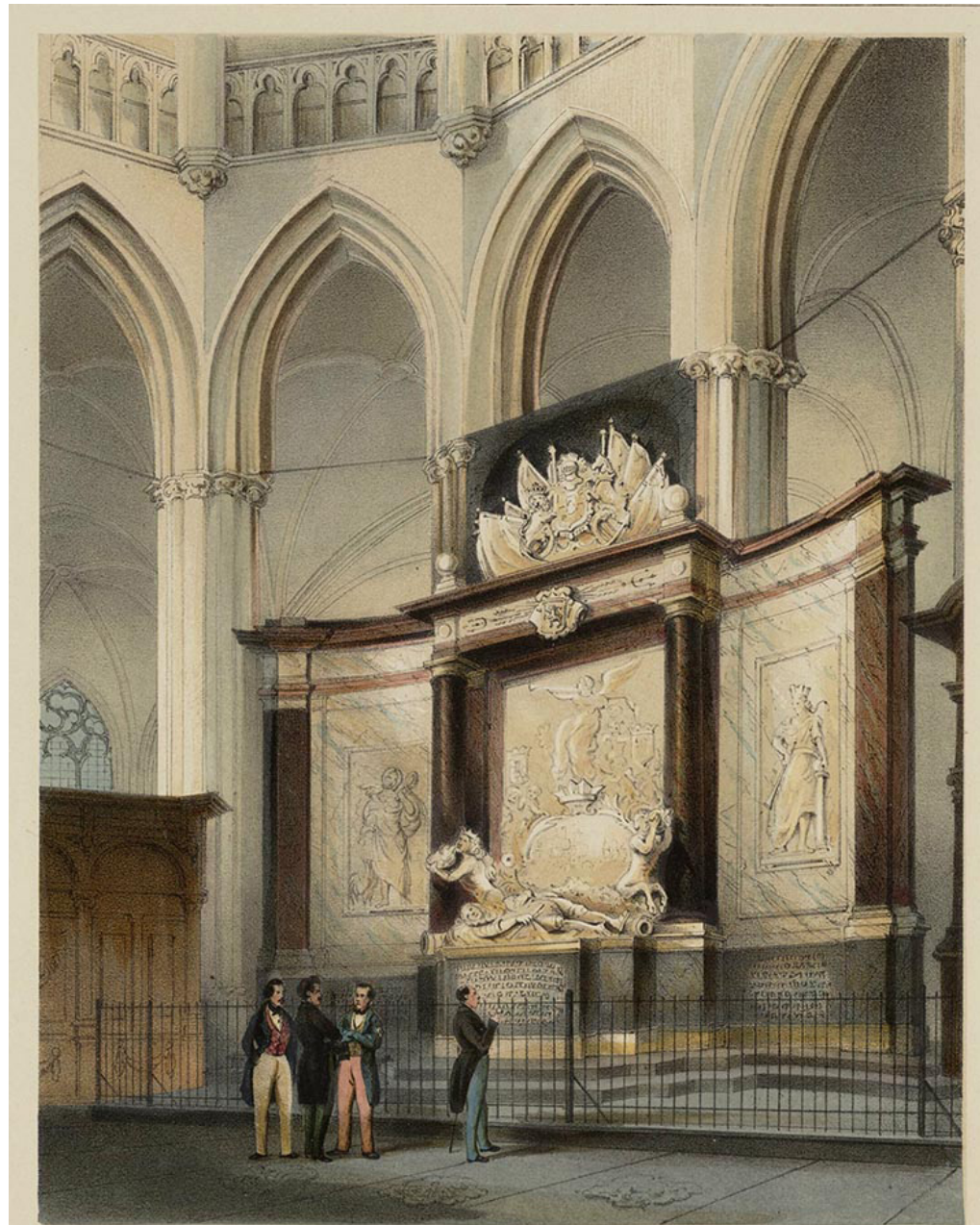


De graftombe van de Ruyter was gebouwd en voltooid in 1681 door onder andere Adriaan Dortsman, die de uitvoerende hoofdarchitect was, waarbij de liggende admiraal door beeldhouwer Rombout Verhulst werd vervaardigd. Vrijwel zeker is vanaf dit originele marmeren beeld het pleistergietsel van het hoofd van Michiel de Ruyter door Carel Sartori genomen om aan de hand hiervan het gipsen borstbeeld te kunnen maken.

uitgaven waarmee zij gepaard ging, in deze zaak hadden moeten gekend worden, waren er zeer mee ingenomen. Zó zelfs dat zij besloten, dit afgietsel voor zich te houden, tot versiering van hun hôtel (het tegenwoordig Rijksarchief), en aan Van der Palm opdroegen een tweede afgietsel te doen vervaardigen, dat dan rechtstreeks van Amsterdam naar Parijs zou worden geëxpedieerd. Intussen had Van der Palm, door de Haagse schilder Jan Gerard Waldorp, nog daarenboven een tekening doen vervaardigen naar De Ruyter's portret door Ferdinand Bol, op het Huis ten Bosch. Jeronimo de Bosch vond de hem toegezonden tekening uitnemend fraai, doch schreef terug: dat er met het vervaardigen van nog een afgietsel te veel tijd verlopen zou. 'Ik had gaarne', zei hij, 'dat de Fransen spoedig hiermee geholpen zouden worden; want die mensen zijn driftig van aard.' Toen zond Van der Palm het Haagse afgietsel weer naar Amsterdam, en verzocht vriendelijk dat Jeronimo de Bosch de gipsen admiraal op staatskosten en per postiljon naar Parijs wilde doen transporteren.

Dit geschiedde en er werd inmiddels met de eerste post naar Parijs geschreven, aan de gezant Schimmelpenninck, dat de buste

Rechts: Praalgraf Admiraal Michiel Adriaanszoon de Ruyter in de Nieuwe Kerk
Kleuren litho / SAA



gereed en onderweg was. Doch zie, twee maanden later – twee en drie maakt vijf – was er nog geen bericht van ontvangst; weshalve Van der Palm de vrijheid nam één van zijn brieven aan Schimmelpenninck met dit postscriptum te besluiten: ‘Het zal mij aangenaam zijn geïnformeerd te worden, dat de uit Amsterdam gezonden buste van De Ruyter in behoorlijke orde is overgekomen’. Schimmelpenninck schreef terug: ‘De buste van De Ruyter is nog niet aangekomen’. Veertien dagen later schreef hij nogmaals: ‘Tot heden toe is de afgezonden buste van De Ruyter nog niet gearriveerd’. Drie weken daarna wederom: ‘De buste van admiraal De Ruyter is tot heden toe nog niet gearriveerd’. Er openbaarden zich in de formules van kennisgeving sporen van eentonigheid; en was het een wonder dat de woordenschat van de diplomatie eindelijk uitgeput raakte?

Daar bekomt Johannes van der Palm op zekere morgen een knorrige brief van Jeronimo de Bosch uit Amsterdam: ‘Waarde Vriend! Sedert enige dagen door ziekte aan mijn kamer en bed verbonden, ontvang ik de tijding dat het beeld van De Ruyter, nadat het drie maanden in Brabant is opgehouden, alhier te Amsterdam teruggekomen is; en wel om deze bijzondere reden, omdat men in Frankrijk niet mag inbrengen enige gehouwen of gesneden beelden; waartoe, zoals men thans voorgeeft, een hoge kwalificatie van het gouvernement zou worden vereist. Ik begrijp deze dingen niet, want ik dacht dat het Franse gouvernement voor de vrije doortocht gezorgd had. Ik kan er nu niets meer aan doen, en zal binnen weinige dagen UEd. de kist toezenden. UE. moet dan zorg dragen, dat deze vrij en veilig naar Parijs kan worden verzonden.’

De kist komt in Den Haag terug en Van der Palm schrijft aan Schimmelpenninck om de bewuste hoge kwalificatie van het Franse gouvernement. Zij wordt hem toegezonden en Schimmelpenninck

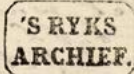
schrijft er bij: ‘Het zal mij aangenaam zijn, de buste alsnu spoedig te mogen ontvangen; wanneer misschien Roland, die, niet langer hebbende kunnen vertoeven, zijn werk inmiddels naar een bij hem ontvangen portret heeft voortgezet en bijna voleindigd, er nog een nuttig gebruik van zou kunnen maken.’

Misschien! Er waren thans juist acht maanden verlopen sedert de eerste aanvraag. Doch van dit ogenblik scheen er op het werk zegen te zullen rusten. De Burger Jansen in Den Haag, eerste commissaris voor de Franse troepen in soldij der Bataafse Republiek, moest naar Parijs een wagen zenden, tot de artillerietrein behorend, en was bereid in die bagagewagen de nodige ruimte af te staan voor de kist waarover Johannes van der Palm, als Agent van Nationale Opvoeding, hem geraadpleegd had.

Van der Palm haalde adem, schreef tot zijn verkwikking enige bladzijden aan Jezaias verklaard, las tot verpozing een hoofdstuk uit Hendrik van Wijn's Historische Avondstonden, en maakte toen zijn rekening op. Het bleek dat de buste van de krijgshaftige Michiel Adriaansz, thans eigenaardig genoeg in een oorlogswagen op weg naar Parijs, alles te samen uit 's lands kas een uitgaaf van f 382 en 4 stuivers geëist had. Na een week of zes schreef nu de Agent aan de Gezant: ‘Het zal mij tot genoegen verstrekken door u geïnformeerd te worden, dat de kist in goede orde is gearriveerd, en dat het daarin beslotene de beeldhouwer Roland, in de vervaardiging van het borstbeeld van de admiraal, nog van wezenlijke dienst heeft kunnen zijn.’ Geen antwoord, slechts een gerucht - doch een gunstig gerucht. En daarom, na weer zes weken, nogmaals aan Schimmelpenninck geschreven: ‘Door particuliere berichten geïnformeerd zijnde, dat de buste van de admiraal De Ruyter met het overige daarbij gevoegde aan uw adres is aangekomen, kan ik niet nalaten mijn verlangen te

4 Juni 1800.

Per optime, amicissime!



Ik zeg Mr. Dank voor het vertrouwen in my gesteld,
 Daar ik uit de brief van den kunstenaar Roland zag,
 Dat hy begeerde een affgietel of afdruk van het beeld
 van den Admiral de Ruster, met de huld en harslokken
 op het hoofd, zoo begreep ik van zelf, dat men nimmer
 beter van het oogmerk van den kunstenaar zou kun-
 nen voldoen, dan door een bekwaame hand te doen
 vervaardigen een buste van den held in plaister naar
 het kunstig marmeren beeld, door den kundige beeld-
 houwer Lombout Oerskult op de griffioen beelden
 beroenden muur in de Nieuwe kerk alhier geplaatst.
 Voor eerst heb ik my derhalven vervoegd ter plaats,
 alwaar ik zulks noodig achtte, om vrye toegang tot
 die tombe in de Nieuwe kerk te verschreeven einde
 te bekoonen, het welk my volmaakt gelukt is.
 Des tweedes moest ik een kunstenaar opzoeken,
 welke dit werk fraai kon uitvoeren, en dezer
 had

had ik ook ras gevonden. Ik liet de bekwaame
 Sartori, beroemd door zyne plaitter beelden, by my
 hooren, deedt hem het voorstel, waar mede hy
 terstond genoege nam, zoodanig ^{zich} zelfst daar door
 verheugd scheen, en bereid om daar aan al zyne
 kunstvermogen te beproeven. Ik vroeg hem
 evenwel ook naar de kosten, dan deze zoudes naar
 zyn gedugten op de dienst der materiales wel
 op 300- loopes. Zoodat ik, om aan het billijk
 verdoek van onze Franfche Broeders te voldoen een
 ordonnantie of ietl van gelyke waarde zal noodig
 hebben, te meer daar ik duidelyk bemerk, dat ik
 des niet zeer ryken kunstenaar aankonds zal moeten
 te genoed hooren, met hem de noodige materiales
 te laates koopden. Hier op verwyft ik nu 200 Spee-
 dig mogelyk antwoord. Wanneer de buste gereed is,
 zal ik er nog twee portretten van de beste
 graveurs naar de origineeltte Schilderey van de
 Admiral, al wat het uit myre eigene Collectie,
 byvoegen. Naem de Zaak van Schap ter harte, dan
 leyt meer te algen een nutte aan geleges, dan
 men denkt. Graet uwe lieve huisvrouw en zyt
 verzekerd, dat ik best J. J. Jeronimo de Bosch.



betuigen, om daarvan legale confirmatie van uwentwege te ontvangen.’ Daar komt ten laatste, een vol jaar en daarbij veertien dagen nadat deze zaak op touw was gezet, Schimmelpenninck’s antwoord. Het was een lange brief van twee volle zijden, en eerst bovenaan de derde las Van der Palm dit naschrift: ‘Wat betreft de buste van de admiraal De Ruyter, welke door den Franse legerwagen in goede staat overgebracht is, dezelve te laat gekomen zijnde om voor model te dienen, is in het hotel der Bataafse Legatie alhier geplaatst. De beeldhouwer Roland is thans bezig de laatste hand te leggen aan het werk, waarmee hij door het Franse gouvernement belast is.’ ‘Dezelve te laat gekomen zijnde!’... Het ware kinderachtig uit deze omstandigheid in zichzelf iets te willen afleiden ten nadele van het Bataafse gouvernement, van Schimmelpenninck, of Van der Palm. Ook de best gezinde kan een ongeval overkomen. Doch bezondigen wij ons aan vals vernuft, zo wij in dat geteut en getob met die buste van De Ruyter de afschaduwning menen te zien van een geest van lamzaligheid, die wellicht eerst in de dagen der Bataafse Republiek in onze natie gevaren is, maar niet onmiddellijk na die dagen haar weder verlaten heeft?

Links: Johannes van der Palm (1763-1840), dichter, theoloog, staatsman en hoogle-
raar / Wikipedia



De Nationale Kunst-Gallery in 's Gravenhage

De buste van Michiel de Ruyter was tenslotte in Parijs aangekomen. Omdat er sprake is van een tweede buste van De Ruyter, ben ik gaan onderzoeken wat er met deze andere buste is gebeurd.

Op 19 november 1798 werd door de staatsman Alexander Gogel (agent van financiën) met toestemming van het Uitvoerend Bewind een kunstgalerij in Huis ten Bosch in Den Haag (toen nog Wassenaar) opgericht, waar hij door Lodewijk Napoleon Bonaparte belast werd om er schilderijen en andere voorwerpen van Nederlandse kunstenaars onder te brengen. Hierbij vormde de kunstverzameling

Links: Kloveniersburgwal met op nummer 29 het Trippenhuis, van 1815 -1885 het Rijks Museum. Litho van Heinrich Dilcher, 1853 t/m 1857

Onder: Het interieur van de boven voorzaal van het Trippenhuis, Kloveniersburgwal 29, in de periode als Rijks Museum, vóór de veranderingen van augustus 1845. Tekening door Gerrit Lamberts en H.A. Klinkhamer ±1840 / SAA

die de stadhouderlijke families eeuwenlang hadden opgebouwd het fundament. De Bataafse Republiek nam de overgebleven verzameling van de in 1795 naar Londen gevluchte laatste stadhouder, Willem V, in beslag. De collectie van de Konst-Gallery opende op 31 mei 1800 haar deuren en verhuisde daarna enkele keren, onder andere naar het voormalige Stadhouders Kabinet van Schilderijen aan het Buitenhof, gelegen naast de Gevangenpoort. De galerij



werd omgedoopt in Koninklijk Museum toen het in 1808 op de bovenverdieping van het Koninklijk Paleis op de Dam in Amsterdam werd ondergebracht. Na 1814 was het Koninklijk of Rijks Museum in het Trippenhuis aan de Kloveniersburgwal gevestigd.

In 1885 werd de gehele collectie van het Trippenhuis overgebracht naar het door Pierre Cuypers ontworpen nieuw gebouwde Rijksmuseum aan de Stadhouderskade.

En nu over wat er met de andere buste van Admiraal de Ruyter gebeurde. Frans Grijzenhout beschrijft uitgebreid over de Konst-Gallery in zijn dissertatie: *'Tempel voor Nederland. De Nationale Konst-Gallery in 's Gravenhage'* (Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek no. 35, 1984). Op bladzij 57 wordt bij de aankopen van 1801 het volgende vermeld:

29 Borstbeeld van M. A. de Ruyter in gips.

Op last van het Uitvoerend Bewind d.d. 10 februari 1801 geplaatst (M & B, 43). Huidige verblijfplaats onbekend.

Dit is een afgietsel van de kop van De Ruyter aan diens grafmonument door R. Verhulst in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Dit en een ander afgietsel werden gemaakt door ene 'Sertori' in opdracht van het Uitvoerend Bewind. De andere kop werd naar Parijs gestuurd waar hij moest dienen als voorbeeld voor een door Ph. L. Roland te houwen portret van De Ruyter. Dit portret zou geplaatst worden in een zaal met helden uit verleden en heden in het Palais des Tuileries (ARA, Algemeen Rijksarchief, tegenwoordig Nationaal Archief 2 afd. Binnenlandse Zaken 1795-1813, 327).

Als we de geschiedenis van Konst-Gallery tot Rijksmuseum hebben gevolgd, zou de tweede buste mogelijk uiteindelijk in het Rijksmuseum of in het depot er van moeten zijn terechtgekomen. Maar niets is zeker in dit geval...

Een pleisterbeeldje van Hugo de Groot die in de boekenkist stapt

Als een van de weinige overgebleven kunstwerken van Carel Sartori uit zijn werkzame leven, naast het stucwerk in Museum van Loon, is er een klein gipsen beeldje (37 cm hoog) van Hugo de Groot, die met behulp van zijn vrouw Maria van Reigersberch in 1621 in de boekenkist stapt om uit Slot Loevestein te kunnen ontsnappen. Het is al heel lang in het bezit van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Het bevindt zich tegenwoordig op de afdeling Handschriftencollectie in het Al-lard Pierson Museum (van de UVA) aan de Oude Turfmarkt in Amsterdam.

Op pagina 252 van de Catalogus van de in 1978 in het Rijksmuseum gehouden tentoonstelling 'Het Vaderlandsch Gevoel' vermeldt Simon Levie (et al.), de toenmalige

Rechts:

Pleisterbeeldje van Hugo de Groot die in de boekenkist stapt, gemaakt door CAREL SARTORI, FEC. AMSTERDAM en in 1841 afgemaakt of gerestaureerd door Louis Royer / Universiteitsbibliotheek Amsterdam





*Links:
Maria van Rei-
gersberch. Ets van
Jacob Houbraken,
vervaardigd tus-
sen 1614 en 1623*

*Rechts:
Hugo de Groot
stapt in de boe-
kenkist in 1621,
illustratie in Jan
Wagenaar, Vader-
landsche Historie,
deel 10, Uitgave
van Isaak Tirion.
Ets van Simon
Fokke, 1754*

hoofddirecteur van het Rijksmuseum, dat dit door de Universiteitsbibliotheek in bruikleen gegeven beeldje in 1841 werd vervaardigd door Louis Royer. Onderaan de sokkel staat links gegraveerd C. SARTORI, FEC. AMSTERDAM. 'FEC.' is de afkorting van 'fecit',

wat betekent: 'Hij heeft het gemaakt'. Een gewoonte die in de kunstwereld gebruikelijk is om de oorspronkelijke maker aan te geven. Levie gaat hier helaas niet op in, maar stelt gewoon dat Royer het tafereel heeft gemaakt. We kunnen er echter van uit gaan dat het beeldje inderdaad door Carel Sartori vervaardigd is en dat Royer het heeft gerestaureerd, afgemaakt, gesigneerd en gedateerd. Een restauratie lijkt heel aannemelijk voor een misschien wel 40 tot 80 jaar oud beeldje. Het gipsen beeldje is, mogen we aannemen, dus tussen 1760 en 1803 gemaakt door Carel Sartori en later in 1841 afgemaakt en/of gerestaureerd door de Vlaamse, destijds in Amsterdam wonende beeldhouwer Louis Royer, toentertijd directeur van de Ko-



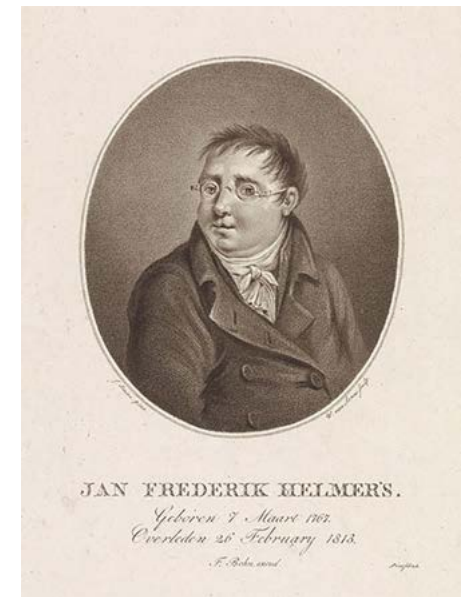
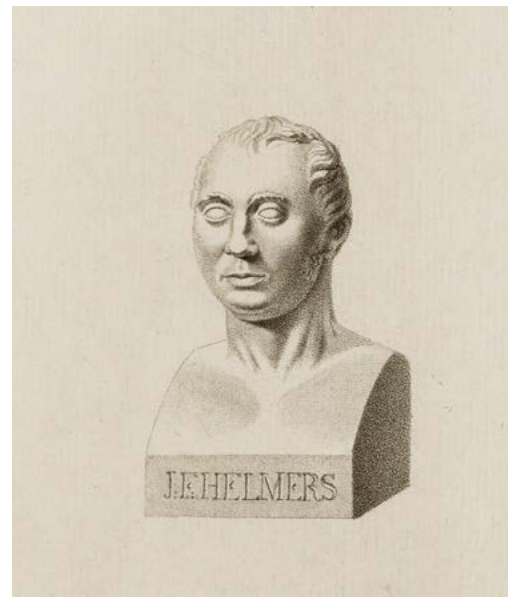
ninklijke Academie van Beeldende Kunsten. Hij is in Amsterdam vooral bekend geworden door het in 1856 vervaardigde beeld 'De Eendracht' (Naatje op de Dam) en de standbeelden van Rembrandt en Vondel. Op de sokkel van het beeldje staat een tekst uit de Gijsbrecht van Aemstel van Vondel:

“WAER WERT OPRECHTER TROUW
DAN TUSSCHEN MAN EN VROUW
TER WERELT OIT GEVONDEN”

Deze uitspraak zal waarschijnlijk door Louis Royer aangebracht zijn, aangezien Carel Sartori niet kon lezen of schrijven en als handtekening altijd een kruisje zette.

Volgens Simon Levie of een van zijn medewerkers heeft Louis Royer de in 1754 gemaakte prent van Simon Fokke in Jan Wagenaars 'Vaderlandsche Historie' waarschijnlijk geraadpleegd, vanwege de gelijkenis van Maria van Reigersberch hierop met haar uiterlijk, zoals dat op het pleisterbeeldje wordt weergegeven. Maar net zo goed kan ook Carel Sartori als oorspronkelijke maker van het beeldje deze prent als uitgangspunt voor zijn ontwerp hebben genomen. De lichaamshouding van Maria van Reigersbergh op beide afbeeldingen is echter absoluut niet hetzelfde zoals we bij nadere beschouwing kunnen zien!

Verder haalt Levie et al. een portret van Maria door Jacob Houbraken aan als voorbeeld. Ook dat zou een duidelijke gelijkenis hebben. Jacob Houbraken heeft echter een behoorlijk mollige Maria afgebeeld en zowel op de prent van Simon Fokke als op het beeldje van Carel Sartori is een zeer slanke dame te zien. Kan het zo zijn dat iemand soms ziet wat hij of zij wil zien...? Wel komt een aantal elementen op de uitbeeldingen van deze gebeurtenis overeen, zoals de vorm van de kist, de doek die uit de kist hangt, de open bijbel, enz.



De gipsen buste van Jan Frederik Helmers

In P.G. Witsen Geysbeek, Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters. Deel 3 HAE-IPE (1822) wordt het volgende vermeld over de dichter Jan Frederik Helmers:

“De dichter Jan Frederik HELMERS, geboren op 6 maart 1767 te Amsterdam en aldaar overleden op 26 februari 1813, is nimmer bij zijn leven geportretteerd geworden. Het voor het eerste deel zijner Nagelaten Gedichten geplaatste bovenstaande portret, door den Heer W. VAN SENUS gegraveerd, is na zijn dood geschilderd door den Heer J. SMIES. Zeer gelijkend is de buste in gips, door den

Boven: Links buste van Jan Frederik Helmers, koopman en dichter. Afmetingen: 225x157 mm. Deze ets is van Pieter van der Meulen, naar een tekening uit 1815 van Hendrik Willem Caspari die de buste van Helmers nagetekend heeft, gemaakt door de zoon van Carel Mattheus Sartori, Carel Antoni Sartori, die ook pleisterbeeldengietser was / SAA

Rechts Jan Frederik Helmers (1767-1813), prent door W. van Senus / SAA

beeldengieter SARTORI op 's dichters lijk gemouleerd."

Aangezien Carel Mattheus Sartori op 21 januari 1803 is overleden kan hij in 1813 uiteraard nooit een afgietsel van het hoofd van de overleden dichter gemaakt hebben. Nader onderzoek heeft uitgewezen dat Carels zoon, Carel Antoni Sartori, die ook 'Pleijsterbeeldengieter' was, zoals blijkt uit de Notariële Akte van 1 oktober 1784, de buste van Helmers vervaardigd moet hebben.



Het overlijden van Carel Mattheus Sartori

De Maandelykse Nederlandsche Mercurius, Geevende een volledig bericht van alles wat'er aanmerkenswaardig, ieder Maand, in Europa is voorgevallen, nevens de Origineele Stukken en Bewyzen daar toe dienende: als Placaten, Memo-rien, Besluiten, Ver-

Links:

De Nes bij de Langebrugsteeg / SAA

Rechts:

Nederlandsche Mercurius van 1803

NEDERLANDSCHE MERCURIUS.

65

Jaar.		Zondag den 23 dito.		Jaar.	
Casparus Lang.	w. 7	Françoise Renaud.	83		
Franse Helwig.	w. 5	Maria Boekhoven.	70		
Casper Diederik Veehoff.	w. 5	Hendrik Beyel.	62		
Frederik Willem Struwe.	w. 4	Willem Ten Boekelaar.	55		
Hendrica Maria Swarts.	w. 4	Lammert Kempe.	35		
Hendrik Winterberg.	d. 18	Harme Mulder.	22		
Jacobus Toelen.	d. 15	Barend Luurs.	2		
Johannes Toelen.	d. 15	Bernardus Bytink.	w. 18		
1 Onged. Kind van Pleuntje Snoek.		Maria Anthonia Mettink.	w. 7		
2 Onged. Kind van Johan George Wigand.		1 Dood Kind.			
Vrydag den 21 dito.		Maandag den 24 dito.			
Casper Moens.	95	Annz Aletta Deys.	89		
Catharina Meyer.	81	Helena Margaretha van Harencarapel,			
Andries Vlaaming, van onder Nieuwer Amstel ingevoerd.		na de Beverwyk uitgevoerd.	88		
Willem Bos.	79	Jan Reynjes.	86		
Casper Tobbesink.	77	Johanna Baade.	86		
Coenraad Helwig.	75	Catharina Koning.	89		
Carel Sartori.	72	Marie Lamie.	79		
Gerrit Hulstbos.	65	Johanna Roelofs.	78		
Jacobus Velthuyzen.	63	Wynand Kerkhoff.	74		
Jan Beumer.	60	Catharina Coert.	74		
Elisabeth Justyn.	60	Johanna Christina Fred. Budberg.	74		
Andries Brening.	56	Maria Canelaar.	73		
Maria Sloters.	55	Siewert van Meyrik.	72		
Frans Schuurman.	56	Lysbeth Ypel.	71		
Mr Jacob van Gheesfel.	55	Hendrik Ver.	64		
Maria Leeven.	42	Casemira Gesse Hardeveld.	64		
Casparus Josephus Sanders.	38	Cornelia Eliana Marfelis.	60		
Henrietta Cornelia Mulder.	30	Alida Ldpster.	60		
Johannes Hendrik Dunne.	3	Gessena Meyer.	60		
Jan Christoffel Nesman.	2	Barendina Alings.	60		
Hendrik Onverwagt.	14	Reurt van Dyk.	58		
Geertruy de Haan.	14	Maria Margaretha Pott.	57		
Pieter Koenegragt.	1	Anna Dorothea van Leeuwen.	54		
Hofte Levinus de Meulemeester.	1	Zeeger Tekkop.	52		
Annz Maria Nohing.	m. 17	Maria Drieling.	52		
Alida Charlotta Le Canu.	m. 8	Maria Oosterling.	46		
Hendrik Franken.	m. 3	Pieter van der Horst.	45		
Jacobus Vethsak.	m. 3	Alida Vinke.	37		
Johannes Frederik van Beest.	m. 3	Anna Cathar. Ellfab. de Wolff.	34		
Hendrik Franciscus Hageman.	w. 8	Johannes Weever.	8		
Margretha van Rikklings.	d. 9	Jan van der Jagt.	3		
2 Dood Kind.	d. 5	Jan Hendrik Buurman.	2		
		Gessena Eysen.	1		
		Johanna Helena Duits.	1		
		Maria Elisabeth Steenhouwer.	1		
		Alida Verhard.	1		
		Jo.			

—	do	29	14	—
—	Vestiging by een Oproeping voort Comiss van Alg. welzijn			0
—	Onkosten byt begaiven van C. facton		5	5
—	wijtharing voort Lyk vando		15	—
—	do van de wed J. Otten		15	—
—	onkosten voor 4 Compt. v. n.		15	3
—	do	do	2	6 6

weerschriften, Declaratien, Tractaten, Capitulationen, Ontwerpen, Beschryvingen en accurate Lysten van veele nuttige Zaaken, met noodige Aanmerkingen, etc.

In de Maandelijksche Nederlandsche Mercurius van het jaar 1803, volume 43 (afb. pag.39), wordt op vrijdag de 21^e januari vermeld dat Carel Sartori op 72-jarige leeftijd is overleden. Dat zou betekenen dat hij rond 1731-1732 geboren moet zijn. Dat is in tegenspraak met de vermelding op zijn ondertrouwakte in 1756 dat hij toen 29 jaar was. Het vermoeden bestaat dat 29 jaar een slordige verschrijving is van 24 jaar, want dat zou dan wel kloppen, want 1756 minus 24 levert het jaartal 1732 op.

Op 23 januari 1803 werd Carel Sartori begraven op het Sint Anthonis Kerkhof. Bij zijn overlijden woonde hij in de Nes bij de Langebrugsteeg.

Het Sint Lucasgilde betaalde op 1 februari 1803 uit de kas: 'De onkosten bij 't begraven van C. Sartori à *f* 5,50 en een uijtkering voor 't lijk van idem *f* 15,--' (boven).

Het bestuur van de Stadstekenacademie besloot tot het uitbetalen van een jaargeld van f 1010,00 (gulden) aan de behoeftige weduwe van de ‘pleijstergieter’ Carel Sertori. 25 juni 1806 (rechts).

Wanneer en waar Carel Sartori's weduwe, Anna Maria Grisanti is overleden, in elk geval dus na 1806, is niet bekend. Onderzoek bij het Stadsarchief en op de bekende genealogische websites leverde

geen resultaten op. Ook niet in de Maandelijksche Nederlandsche Mercurius, die verscheen tussen juli 1756 en juni 1807. De hierop volgende Amsterdamsche Mercurius, verschenen vanaf 1807, vermeldt alleen Lutherse overledenen en geen Rooms-Katholieke.



19

N^o 1806.

Maandelijks vergadering van directeuren
der Stads Tekenschool gehouden in het Raad-
huys derzer Stadt, op Woensdag 28 Junij.

Present

R. Vinkeles.
J. Schmidt
J. Andriessen
C. Buys.
D. Versteegh.

Stemte

J. Kuypers (voortz. van Kerkstra)

Is voorgedragen door den Heer J. Schmidt, om
aan de beoefte Weduwe van den Physicus
ster Carl Sertori, vijfjarige van wegens de
Academie toe te vergen, een saloon van
ƒ10:10: welk voorstel unanim. goedgekeurd
wordt.

Niets meerder voorte Stellen Zynde, word deze
vergadering gesloten.

Voor 's Lands. No. 47.

GEELYKHEID, VRYHEID, BROEDERZHAAP.

NOTA: De dagtekening en het Nummer of de Letter van dit Besluit, by de aanhaling van het zelve, nauwkeurig uitgedruken.

Extract uit het Register der Besluiten van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek.

Vrydag den 6^{en} Maart 1801.

Het Eerste Jaar der Bataafsche Vrijheid.

'S RYKS
ARCHIEF.

Opzekerende brief van den Agent van Nationaal Opvoeding van den 4^{den} Maart 1801, daer by kennis gegeven, dat het eerste officieel besluit van den Admiraal de Ruiten in gevolge het besluit van den 1^{sten} Juny 1800, n^o 29, dat de dagen naar Parys wat gelden, idem; Wyder tot volbrachten van een en Mondelingen, ager lutt van het Bewind in handende een tweede officieel der gezegde Ruiten, en tevens overleggen, dat de voorgaande quitantie, dienende ter verantwoording van de aan hem door den Algemeenen Secretaris ingewolge het voorn. Besluit en opzake, van Mondelingen lutt ten hand gestelde somma van f 1000 = = = als:

1^{ste} quitantie van f Sartori in 6^{de}
13 Juny 1800 50 " " "
2^{de} ten tweede van den kelus. in 8^{de}
11 August 1800 100 " " "
11 August 1800 150 " " "

Stat. Opvoeding

As

Transport

150 " " "

Een declaratie en een kwitantie van of uit naam van Carel Sartori voor geleverd werk aan de Bataafse overheid in de periode 1801-1803

/ Nationaal
Archief

Nel 6 Maart 1801 N^o 3.

als 1^{ste} een Quitantie van f Sartori
in dato 13 Juny 1800 50 " " "
2^{de} een ~~Quitantie~~ van denzelfden in dato
11 Aug 1800 100 " " "
3^{de} een derde van denzelfden in dato
20 Sept 1800 100 " " "
4^{de} een vierde van denzelfden in dato
10 Dec 1800 50 " " "
~~5^{de} een Quitantie van f Sartori~~
5^{de} een Rekening van denzelfden
in dato 18 Nov 1800 13.6 "
6^{de} een Rekening van f Sartori
in dato 19 Dec 1800 14 " " "
7^{de} een Rekening van denzelfden
in dato 24 Sept 1800 1 " " "
8^{de} een Quitantie van f Sartori
in dato 12 Sept 1800 52 " " "
Zijnde eindelijk door den burger
Jeromus de Bofch nog verschoten 20.7 "
382 " " "
~~De voorgaande quitantie van f Sartori~~
~~in dato 13 Juny 1800 50 " " "~~
Zodan door my minder uitgegeven 19.16 "
Die ik met in gebreke zal blijven, om tegen myn
gave der Quitantien, door myn aan wien Secretaris
voord. ontfaangt der voorn. 402 uitgegeven, aan
denzelfden persoonel ~~aan wien~~ te hand te stellen,
waarmede Verken Certied

L 72



Hiermee eindigen voor zover momenteel bekend de vermeldingen over Carel Mattheus Sartori in de archieven van Amsterdam en Rotterdam. Ook in de literatuur c.q. via internet is zoveel mogelijk alles onderzocht en opgetekend. Mocht iemand aanvullingen of verbeteringen voor dit artikel kunnen leveren, dan zal dat zeer op prijs worden gesteld.

Anneke Huijser 2023

Gipsbeelden zijn te zien in diverse musea in Nederland en België:

- Gipsengalerij | Allard Pierson Amsterdam
- Gipsotheek aan Zee | Museum Beelden aan Zee Den Haag
- Beeldschoon | Rijksmuseum van Oudheden (rmo.nl) Leiden
- Tussen Kunst en Kopie | Bonnefanten Museum Maastricht
- Afgietsel-werkplaats | Museum Kunst en Geschiedenis Brussel (artandhistory.museum)

Naamlijst van de gildebroeders van het Sint Lucasgilde

Bij de vermelding van het beroep van Carel Sartori staat B.G. wat er op wijst dat hij als Beeldgieter bij het gilde stond ingeschreven. Van ieder lid werd naast de inning van het geld voor zijn begrafenis (een soort begrafenisverzekering) een jaarlijkse contributie geheven die 'jaarvang' genoemd werd, een woord, dat terugwijst naar de tijd, toen het ophalen van deze gelden gebeurde op de dag, dat het patroonfeest van het gilde gevierd werd met gezongen kerkdiensten. De naamlijst der gildebroeders van het Sint Lucasgilde vermeldt in verband met het jaarvang- en begrafenisgeld voor het jaar 1797 de bijdrage van f 1,00 van Carel Sartori.

Zie voor een leesbare versie de achterflap

1797		L. C.			
—	Carol Wiemann	5	1	—	
md	Cornelis van Effen	5	1	—	
md	Cornelis de Waardt	5	1	—	
—	Cornelis Steplears	g.	1	10	
—	Carol Lectori	3g	1	—	
—	Catpa V. Schijp	3	1	—	
—	Cornelis Volderhorst	g.	1	10	
—	Cornelis van Daafelaar	g.	1	10	
—	Cornelis Vrezen	g.	1	10	26 3 10
—	Christoffel Baarset	g.	1	6	—
—	Corn. Ploos van Amstel p. Gm	k.	1	1	21 3 10
—	Claas de Jong	g.	1	10	
—	Carol Christian Koning	g.	1	10	
—	Carol Ruomond	g.	1	10	
—	Cornelis Bock	g.	1	10	
—	Cornelis Boonsgeest	5	1	13	1 19
—	Cornelis van de Kieft	g.	1	10	16 2 0
—	Christiaan Knijper	g.	1	7	10
—	Coenrad Holst	g.	1	6	76 11 0
—	Cornelis Jodell Ploos	k.	1	1	26 3 10
—	Catpa Warnar	g.	1	10	22 3 1
—	Christiaan W. de Vries	3	1	—	
—	Christoffel Boeckers	g.	1	10	
—	Christiaan van Waardt	5	1	—	26 7 16
—	Cornelis Baas	g.	1	10	
—	Christiaan Vrege	3	1	—	
—	Cornelis Florenjon	g.	1	10	
27 leden		50	—	45	2

1797

L. C.

— Janes Niemaad —	S	1	—					
wid Cornelis van Esfen —	S	1	—					
wid Cornelis de Waerd —	S	1	—					
— Cornelis Jtepelans —	g.s	1	10					
— Carel Lextori —	B.g	1	—					
— Caspar Voskingh —	B	1	—					
— Cornelis Voddenthorpe —	g.s	1	10					
— Cornelis van Daatfelas —	g.s	1	10					
— Cornelis Vrogen —	g.s	1	10	26	3	10		
Christoffel Baarvoet —	g.s	6	—			10	9	
Corn. Ploos van Amstel Jac. Com —	k.s	1	—	26	3	10		
— Claas de Jong —	g.s	1	10					
— Carel Christiaan Koning —	g.s	1	10					
— Carel Praomond —	g.s	1	10					
— Cornelis Brook —	g.s	1	10					
— Cornelis Bronsgeest —	S	1	—	13	1	19		
— Cornelis van der Kieft —	g.s	1	10	16	2	0		
Christiaan Kuyper —	g.s	7	10					
— Coenraad Holst —	g.s	6	—	26	11	0		
— Cornelia Jekalle Roos —	k.k	1	—	26	3	10		
— Caspar Wainar —	g.s	1	10	22	3	6		
— Christiaan Welmeus —	B	1	—					
— Christoffel Boeckers —	g.s	1	10					
— Christiaan van Waardt —	S	1	—	26	7	16		
— Cornelis Baas —	g.s	1	10					
— Christiaan Vagel —	S	1	—					
— Cornelis Floenfon —	g.s	1	10					
27 Leden				50	—	45	2	

1797

Leden C.

Christiaan Eberhard —	g.s	4	10	40	6			
— Cornelis Cornedoren —	g.s	4	10	44	6	12		
Cornelis Cornedoren P.2 —	g.s	1	10					
— Claas van Leunten —	g.s	1	10	14	2	2		
— Christiaan Henning —	k.s	1	—					
— Cornelis van Rhee —	g.s	1	10					
— Cornelis Jekolden —	g.s	1	10					
wid Claas van der Mey —	g.s	1	10					
— Cornelis van Dijkheim —	g.s	1	10					
— Coenraad Jnoek —	B	1	—					
— Cornelis Donker —	g.s	1	10	26	3	10		
Christiaan Jekoppers —	g.s	4	10	72	10	16		
— Christiaan Wippoman —	S	1	—					
— Cornelis van der Hoeten —	g.s	1	10					
— Carel Wilhelm Moks —	g.s	1	10	26	3	10		
— Christiaan Gabriël Ritbeek —	S	1	—	19	2	17		
— Cornelis Bloker —	S	1	—	12	1	16		
Cornelis Hartman —	S	2	—	40	7	4		
Christiaan Bent —	S	1	—	13	1	19		
Cornelis de Kuyff —	S	1	—	10	2	14		
— Carel Straus —	S	1	—					
21 Leden				37		49	16	
— Cornelis drop —	S	2	—					

Theo Bakker's Domein



Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.



Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

